

**Megengedő kifejezések a
magyarban: a *noha*, a *holott*
és a *jóllehet* összehasonlító
vizsgálata**

Jelige: Levendula

1. Bevezetés.....	3
2. A noha, holott, és jóllehet a szakirodalomban	4
2.1. A noha, a holott és a jóllehet történeti áttekintése	4
2.2. A noha, a holott és a jóllehet szakirodalmi áttekintése és jelenlegi besorolásuk.....	5
3. A noha, a jóllehet és a holott mondaton belüli elhelyezkedése	9
3.1. A noha és a jóllehet hasonlóságai és különbségei	9
3.2. Miben más a holott?.....	10
4. Korpuszos és kérdőíves vizsgálatok és eredményeik	10
4.1. Az első kérdőív tanulságai	11
4.1.1. A bár megítélése.....	14
4.1.2. A noha megítélése	15
4.1.3. A holott megítélése.....	16
4.1.4. A jóllehet megítélése	16
4.1.5. Az első kérdőív adatainak összegzése, az adatok MNSz2-höz való viszonya	17
4.2. A második kérdőív tanulságai	18
4.2.1. A megengedő kifejezések megítélése tagmondat élén.....	19
4.2.2. A megengedő kifejezések megítélése tagmondatokon belül.....	22
4.2.3. A megengedő kifejezések megítélése felszólító módú ige esetén	26
4.3. Mellérendelő kötőszavas vizsgálatok	28
4.3.1. Ellentétes mellérendelő kötőszavak és megengedő kifejezések együttes előfordulása az MNSz2-ben	28
4.3.2. A harmadik kérdőív eredményei	29
5. A noha, a holott és a jóllehet kategóriája.....	36
6. Konklúzió és továbblépés lehetőségei	43
Irodalomjegyzék.....	45
Mellékletek.....	45

1. Bevezetés

Vajon a *noha*, a *holott* és a *jöllehet* ténylegesen megengedő kötőszavak, vagy más funkcióval is rendelkeznek? Mennyire hasonlítanak a *bár*-ra? És mennyiben különböznek tőle? Ha különböznek, akkor miben rejlik a másságuk?

Ilyen és ezekhez hasonló kérdések fogalmazódtak meg bennem a dolgozatírás elkezdését megelőzően. Írásomban ezekre a kérdésekre igyekszem adekvát válaszokkal szolgálni, megragadva ennek a három elemnek a lényegi jellemzőit.

A *noha*, a *holott* és a *jöllehet* kifejezéseket megengedő kötőszóként kategorizálja a szakirodalom (lásd pl. Kenesei 1992: 548). Azonban abban nincs egyetértés, hogy ezek az elemek alárendelő kötőszavak (Bánréti 1983: 5–11), a mellérendelők közé tartoznak, vagy valamiféle határesetet képeznek a kettő között (Kugler 2018: 91–111). Megengedő jelentésű elemként rokonságban állnak a *bár*-ral (1a), amely esetében Virág (2023) meggyőzően érvel amellett, miszerint ez az elem nem kötőszó, hanem diskurzusjelölő. Éppen ezért érdemes a *jöllehet*, a *holott* és a *noha* kifejezéseket is megvizsgálni olyan módon, ahogyan azt Virág (2023) a *bár*-ral tette.

- (1) a. Péter a tréfában nem vett részt, *bár* szeret nevetni. (Bánréti 1983: 13/(3))
b. Péter a tréfában nem vett részt, *noha* szeret nevetni. (Bánréti 1983: 13/(3'))
c. Péter a tréfában nem vett részt, *holott* szeret nevetni.
d. Péter a tréfában nem vett részt, *jöllehet* szeret nevetni.

A következő fejezetekben és alfejezetekben ezt a kérdéskört járom körül, kezdve a három kifejezés alapvető jellemzőinek, valamint a legfontosabb szakirodalmaknak az áttekintésével.

Dolgozatom felépítése a következőképpen alakul.

A 2. fejezetben áttekintem a *noha*, a *holott* és a *jöllehet* kifejezésekről szóló legfontosabb szakirodalmakat, röviden bemutatva ezen elemek történetét is.

A 3. fejezetben azt vizsgálom meg, hogy milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg ezen elemek között a szakirodalom alapján.

A 4. fejezetben bemutatom a témában végzett korpuszos és kérdőíves vizsgálataimat.

Az 5. fejezetben az előző részek tanulságai alapján következtetéseket fogalmazok meg a *noha*, a *holott* és a *jöllehet* kifejezések besorolásával kapcsolatban.

A 6. fejezetben összegzem a legfontosabb gondolatokat, valamint kitérek a kutatás további lehetséges irányaira is.

2. A noha, holott, és jóllehet a szakirodalomban

Ebben a fejezetben áttekintem a *holott*, *noha*, *jóllehet* kifejezések történetét, valamint azokat a szakirodalmakat, amelyek ezen elemek kategorizálását tekintve a legrelevánsabbak.

2.1. A noha, a holott és a jóllehet történeti áttekintése

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának (TESz 1970: 135) tanúsága szerint a *holott* eredetileg összetett szó volt, mely a *hol* és az *ott* kapcsolatából jött létre. Eredetileg helyhatározószóként funkcionált (2a), a *hol*-éval párhuzamos jelentés- és használati körben. Ez azonban idővel visszaszorult, és ezzel párhuzamosan más funkciói alakultak ki: vonatkozó határozószói használatából időhatározói (2b), majd ebből megengedő kötőszói (2c) szerep bontakozott ki, de az időhatározói funkciója a megengedés általánossá válásával elavult. Berrár (1956) ezzel összefüggésben arra mutat rá, hogy a megengedő értelmű határozószók, többek között csekély számukat figyelembe véve, alapvetően újkeletűek.

- (2) a. [...] kormányozza és azon gáti lovak viszik Munkácsig, **holott** is ő feleségének reménylem éjczaki statiója fog lenni. (MTSz #7316,1772)
- b. Királyné pedig Mathilda, Zellbe küldtetett, **holott** Májusnak 10-dik napján 1775-ben meg holt. (MTSz #1036388,1790)
- c. Nem jött el, **holott** megígérte.

A *jóllehet*, a *holott*-hoz hasonlóan, összetett szóként kezdte pályafutását. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (TESz 1970: 279) alapján a kifejezés a *jó* melléknév és a *lehet* ige mondatbeli tapadásával keletkezett. A ráhagyást, megengedést régebben a *lehet* igével is kifejezték (3a), vagy egy melléknévvel érték el ugyanezt a hatást (3b). Sokszor két ráhagyó, megengedő kifejezés került egymás mellé. Ilyen kapcsolatból született a *jóllehet* is, mely esetében a *jó* és a *lehet* közti *l* megnyúlt (3c) (Klemm 1928: 610–611).

- (3) a. **Lehet** mind futnak de maga eg vezen neresetet (omnes quidem currunt).
Lehet, mind futnak, de maga egy veszen nyereséget. (Klemm 1928: 610)
- b. **Igaz** hogy te érdemlenéd meg, de engedd oda annak. (Klemm 1928: 610)
- c. **yollehet** lattattnak az gyermek meg holtnak lenny: De maga az nép ewuewhuala.
Jóllehet láttatnak az gyermek meghaltnak lenni: De maga az nép az övé vala.
(Klemm 1928: 611)

A *noha* a *no* indulatszó és a *ha* kötőszó összekapcsolódásából keletkezett, ebből adódóan ezt a kifejezést is összetett szóként tartjuk számon (TESz 1970: 1021). A *no* indulatszó továbbra is előfordul a *ha* kötőszavas mondatok előtt (4a). Összeforrásuk azután valósult meg, miután a *ha* kötőszót elkezdték megengedő mellékmondatok bevezetésére használni; ez az összetett elem

ugyanis egyértelműbben tölti be ugyanazt a funkciót, amelyben korábban a *ha* egymagában jelent meg (4b).

- (4) a. **No** *ha* eljöttél, fiam, hát megajándékozlak téged három szál aranyhajjal, és a mely három szál aranyhaj mindenkor igazat fog neked jelenteni. (MTSz #6984644,1855)
b. **Noha** elfáradt, mégsem pihent le.

2.2. A **noha**, a **holott** és a **jöllehet** szakirodalmi áttekintése és jelenlegi besorolásuk

Az összetett mondatok csoportosítása általában a tagmondatok grammatikai-jelentéstani viszonya alapján történik, ez alapján alárendelő és mellérendelő mondatokról beszélhetünk. Az alárendelő mondatok tagmondatai nem azonos szerkezeti szinten helyezkednek el, az egyik részét képezi a másinak. A mellérendelő típus abban tér el az alárendelőtől, hogy tagmondatainak kapcsolata alapvető logikai viszonyon alapszik, és ezt a kapcsolódást egy mellérendelő kötőszó jelölheti, illetve teheti egyértelműbbé (Keszler 2019).

Kenesei (1992: 537–539) állítása szerint a mellérendelő mondatokban a tagmondatok a kötőszó helyének változtatása nélkül felcserélhetők (5a-b,d-e). Ellenben az esetükben nem lehetséges, hogy a második tagmondatot a kötőszóval együtt helyezzük a mondat legelejére, a mellérendelő kötőszók nem jelenhetnek meg mondat élén (5c,f).

- (5) a. Esik az eső, és fúj a szél. (Kenesei 1992: 538/(2a))
b. Fúj a szél, és esik az eső. (Kenesei 1992: 538 (3a))
c. *És fúj a szél, esik az eső. (Kenesei 1992: 538 (10a))
d. A regény érdekes, de a vers gyöngé. (Kenesei 1992: 538 (2b))
e. A vers gyöngé, de a regény érdekes. (Kenesei 1992: 539 (3b))
f. *De a regény érdekes, a vers gyöngé. (Kenesei 1992: 539 (10b))

Kenesei (1992) ezen tulajdonságok alapján az alá- és mellérendelés elkülönítésére egy úgynevezett felcserélés-próbát javasol, melynek lényege tehát az, hogy amennyiben egy tagmondat az öt megelőző kötőszóval együtt a mondat élére helyezhető, akkor az adott kötőszó alárendelő, míg ha ez nem lehetséges, akkor mellérendeléssel állunk szemben. Ezen próba alapján tehát az *és* és a *de* egyértelműen mellérendelő kötőszók (5).

Kenesei (1992) azt is megállapította, hogy az alárendelő tagmondatok esetében nem jellemző az a mellérendelésknél megfigyelhető tulajdonság, miszerint a tagmondatok a kötőszó helyének változtatása nélkül felcserélhetők (6a-b); viszont mivel az ő esetükben a kötőszó az általa bevezetett tagmondat része, ezért azzal együtt a mondat élére helyezhető. Végeredményben tehát az alárendelő kötőszók a mellérendelőkkel szemben mondatélen is felbukkanhatnak (6c). Mindezek alapján a *hogy* egyértelműen az alárendelő kötőszók közé tartozik.

- (6) a. Az indián eljárt egy táncot, hogy essen az eső.
- b. *Essen az eső, hogy az indián eljárt egy táncot.
- c. Hogy essen az eső, az indián eljárt egy táncot.

Bánréti (1983) az alá- és mellérendelések elkülönítésére a felcserélés-próba mellett egy másik tesztet is javasol, melynek lényege az, hogy mellérendelések esetében az antecedensnek meg kell előznie a vele koreferens névmást (7a-b), míg alárendeléseknél a megfelelő elemek fordított sorrendje is lehetséges (7c-d). Az anaforikus viszonyok vizsgálata is alátámasztja tehát, hogy a *hogy* kötőszó alárendelő, míg az *és* ezen teszt alapján is mellérendelőnek bizonyul.

- (7) a. János_j tegnap beszélt Péterrel_p, és elmondta *pro_j* neki_p... (Bánréti 1983: 6)¹
- b. *Tegnap beszélt *pro_j* vele_p, és János_j elmondta Péternek_p, hogy... (Bánréti 1983: 6)
- c. Az indián_i eljárt egy táncot, hogy felébressze *pro_i* a medvét.
- d. Hogy felébressze *pro_i* a medvét, az indián_i eljárt egy táncot.

Az összetett mondatok érdekes alcsoportját képezik az úgynevezett sajátos jelentéstartalmú, nem mondatrészkifejtő összetett mondatok. Ebbe a típusba tartoznak a megengedő jelentéstartalmú mondatok is. Ezek státusza a szakirodalom alapján korántsem egyértelmű.

A generatív szakirodalom (lásd pl. Kenesei 1992, Bánréti 1983) alapján a megengedő mondatok egyértelműen az alárendelések közé tartoznak, mivel a kötőszó ilyen esetekben az általa bevezetett tagmondattal együtt a mondat élére helyezhető (8a-b), valamint az anaforikus viszonyok próbája is ezt a besorolást igazolja (8c-e).

- (8) a. Süt a nap, bár tél van. (Kenesei 1992: 539 (9a))
- b. Bár tél van, süt a nap. (Kenesei 1992: 539 (9a))
- c. Péternek_p nem jutott eszébe semmi az órán, bár *pro_p* alaposan megtanulta a leckét. (Bánréti 1983: 7)
- d. Bár alaposan megtanulta *pro_p* a leckét, Péternek_p nem jutott eszébe semmi az órán. (Bánréti 1983: 7)
- d'. Noha alaposan megtanulta *pro_p* a leckét, Péternek_p nem jutott eszébe semmi az órán.
- d''. Jóllehet alaposan megtanulta *pro_p* a leckét, Péternek_p nem jutott eszébe semmi az órán.
- e. ^(?)Holott rosszul tájékozódik *pro_p*, Sári_p nem tévesztette el az utat.

A megengedő kötőszók egyöntetű besorolása az alárendelő kötőszók közé azonban több szempontból is problematikus. A *bár* esetében Virág (2023) amellett érvel, miszerint ez a kifejezés nem is kötőszó, hanem diskurzusjelölő partikula, illetve az őt tartalmazó szerkezet inkább a mellérendelések közé tartozik. Ezt azzal támasztja alá, hogy (i) a *bár* megjelenhet nem

¹ Bánréti eredeti példamondataiba én tettem be a *pro* elemeket, illetve az indexeket megkönnyítendő a jelenség értelmezését.

tagmondatéli pozícióban is (9a-b)², sőt (pontosan a (9a-b)-ben illusztrált típus esetében) ez a preferált megjelenési helye a tagmondat éli pozícióval szemben, valamint (ii) hogy előfordulhat mellérendelő kötőszóval együtt úgy, hogy a két elem ugyanazon két tagmondat között teremtsen kapcsolatot (9b)³.

- (9) a. Legyek bár a leghatalmasabb ember az egész világon, ki vagyok én az Istenhez képest? (Virág 2023: 10 (16b))
b. Legyen bár nagyszerű előadó, de minket nem győz meg. (Virág 2023: 22 (26b'))

Bánréti (1983: 15–24) vizsgálatai arra engednek következtetni, hogy a megengedő kötőszók nem viselkednek egyformán szintaktikai szempontból. A *noha* és a *jóllehet* állítása szerint előfordulhat a mondat élén (10b-b'), azaz besorolható az alárendelő kötőszók közé, míg a *holott* elemet ő csak két tagmondat között tartja elfogadhatónak (10c-c').

- (10)a. Péter a tréfában nem vett részt, **noha** szeret nevetni. (Bánréti 1983: 13 (3'))
a'. Péter a tréfában nem vett részt, **jóllehet** szeret nevetni.
b. **Noha** szeret nevetni, Péter a tréfában nem vett részt.
b'. **Jóllehet** szeret nevetni, Péter a tréfában nem vett részt.
c. Itt minálunk nem is hajnallik még, **holott** másutt már a nap úgy ragyog. (Bánréti 1983: 6)
c'. ***Holott** másutt már a nap úgy ragyog, itt minálunk nem is hajnallik még. (Bánréti 1983: 6).

Bánréti (1983) tehát a számunkra releváns kifejezéseket két csoportra osztja: az elsőbe tartozik a *noha* és a *jóllehet*, melyek mondat élén is állhatnak, míg a *holott* a második csoportba sorolódik azon tulajdonsága alapján, hogy nem jelenhet meg mondat élén. Kenesei (1992: 548) mindegyik kifejezést a független alárendelések között tárgyalja.

A következőkben néhány alternatív elképzelést ismertetek a szóban forgó kifejezések besorolását illetően.

Simonyi (1881-1883) az alárendelések közé sorolja a *noha*, *holott* elemeket tartalmazó mondatokat, míg a *bár*, *jóllehet* kötőszavas szerkezeteket a mellérendelésekkel állítja párhuzamba. Arra a kérdésre azonban nem ad választ, hogy milyen kritérium(ok) alapján különítette el egymástól a csoportokat. B. Lőrinczy (1956) Simonyival szemben azt állítja, hogy a kötőszavakat nem lehet megkülönböztetni: mindegyik kifejezés ugyanúgy viselkedik, így felesleges a felosztásuk alá- és mellérendelőkre.

A hagyományos nyelvészetben (lásd pl. Keszler 2019) a megengedő mondatokat tipikusan a sajátos jelentéstartalmú, nem mondatrészkifejtő mondatok közé sorolják, és az

² Halm (2023: 172, 10. lábjegyzet) is kitér erre a jelenségre, bár ő ezt a kérdést alapvetően történeti szempontból vizsgálja.

³ Ezt a jelenséget (több hasonlóval együtt) nyelvtörténeti szempontból tárgyalja Nicoara (2006: 134–138), aki a *bár* megengedő kötőszón kívül a *noha* és a *jóllehet* elemeket is vizsgálja ellentétes mellérendelő kötőszókkal együtt.

alárendelés és a mellérendelés közötti átmenetnek tekintik őket. Ezt arra alapozzák, hogy a főmondatba nem lehet a mellékmondat tartalmára vonatkozó utalószót tenni, a tagmondatok kapcsolata – a mellérendelő mondatokhoz hasonlóan – logikai jellegű, ám szerkezetét tekintve az alárendelő típusra hasonlít. Ez utóbbi tulajdonsága úgy értendő, hogy a tagmondatokat alárendelő kötőszó köti össze, ezenfelül felcserélhető a tagmondatok sorrendje (Keszler 2019) (11a,b).

- (11)a. Nem tudtam kinyitni a zárat, **noha** minden kulccsal próbálkoztam. (Keszler 2019)
b. **Noha** minden kulccsal próbálkoztam, nem tudtam kinyitni a zárat.

A funkcionális-kognitív nyelvészek körében az az általános vélekedés, miszerint azok a megengedő mondatok, melyekben nincs mondatrészkifejtés, hanem a teljes főmondati jelenethez kapcsolódik a feltétel (12a), illetőleg a főmondathoz kapcsolódó elvárásokkal nehezen összeegyeztethető másik jelenet (12b), nem sokban különbözik a mellérendeléstől (Kugler 2017b: 852). Ugyanakkor azt is kimondják, hogy bizonyos esetekben az is megfigyelhető, hogy mellékmondat-főmondat sorrend esetén a második tagmondatban előfordulhat egy mellérendelő kötőszó (*de*), ezzel kétszeresen jelölve a megengedő-megszorító viszonyt (Kugler 2017b: 852)⁴.

- (12)a. Magyarországon soha nem lesz rend, demokrácia, ha folytatódik a félrevezetés. A magyar nép megmaradása akarat és tisztánlátás kérdése is. (Kugler 2017b: 852 (104a))
b. [...] a jugoszláv elnök rendszerének megdöntése is szerepelt egy éve a célok között, **bár** ez akkor nem volt reális. (Kugler 2017b: 852 (105a))

Horváth (2021) megítélése szerint a megengedő mondatokat nem homogén kategóriaként kell kezelni, ugyanis szintaktikailag nem egyformán viselkednek; a lényeg ezúttal is a részletek alapos megfigyelésében rejlik. Ebből adódóan lesz köztük olyan, amely inkább a mellérendelő, azon belül pedig az ellentétes mondatok közé kerül, míg olyan is akad, amely inkább az alárendelésekhez közelít.

Összességében megállapítható, hogy a szakirodalmak tanúsága szerint egyáltalán nincs egyetértés sem a megengedő mondatok, sem a megengedő kifejezések besorolását illetően.

A fentebb bemutatott munkák szerzői mind a három általam vizsgált kifejezésre megengedő kötőszóként hivatkoznak, bizonyos szerzők különböző csoportokba sorolják azokat eltérő szintaktikai viselkedésük alapján (pl. Bánréti 1983), míg mások együtt tárgyalják őket (pl. Kenesei 1992). A következő fejezetekben elsősorban arra a kérdésre próbálok választ

⁴ Bár a szerző erre a jelenségre az idézett munkájában nem ad példát, de Virág (2023: 22 (26b')) fentebb (9b)-ként idézett példája illusztrálja a *de* potenciális megjelenését megengedő kifejezést tartalmazó mondatokban (legalábbis a *bár* esetében), valamint a témáról lásd még Nicoara (2006: 134–138) munkáját.

találni, hogy a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* valóban egy bizonyos típusú kötőszónak tekinthető-e, vagy esetükben is egy-egy diskurzusjelölő partikulával van dolgunk, ahogy Virág (2023) ezt a *bár* kapcsán állította.

3. A *noha*, a *jóllehet* és a *holott* mondaton belüli elhelyezkedése

3.1. A *noha* és a *jóllehet* hasonlóságai és különbségei

Ahogy azt a korábbiakban említettem, Bánréti (1983) megállapította, hogy a megengedő kötőszók különbözően viselkednek a tagmondatokon belüli előfordulásukat tekintve (10). Alapvetően három csoportra osztja ezeket a kifejezéseket, az úgynevezett „mozgásmintájukra” hivatkozva; „mozgásminta” alatt lényegében azt érti, hogy az adott kötőszavak mikor hol helyezkednek el egy adott szósorban, vagyis lényegében hová „mozoghatnak”, és hová nem kerülhetnek.

A kutatásom szempontjából az első csoport irreleváns, mivel ebbe – Bánréti szerint – csak az *ugyan* tartozik, amely kizárólag az első tagmondatban bukkanhat fel (Bánréti 1983: 13). Számunkra sokkal érdekesebbnek és izgalmasabbnak bizonyul a második kategóriába sorolt *noha* és *jóllehet*, illetve a harmadikba került *holott*.

Mint az már az előző fejezetben is olvasható, a *noha* és a *jóllehet* nagy általánosságban állhatnak mondatélen és a két tagmondat között is, de Bánréti (1983) további pontosító megfigyeléseket is tett erről a két kifejezésről.

Bánréti (1983: 16–17) szerint a *noha* és a *jóllehet* egyaránt állhat mondat élén (13a), azonban tagmondat belsejébe csak bizonyos kritériumok teljesülése mellett kerülhetnek, így például akkor, ha a második tagmondat nem vezet be új topikot (13b), míg a fókuszról és az állítmányról jobbra (13c) sosem kerülhetnek ezek a kifejezések (Bánréti 1983: 16).

- (13)a. ***Noha / Jóllehet*** _TSári _Frosszul tájékozódik, _TBálint _Fnem tévesztette el az utat. (Bánréti 1983: 16–17)⁵
b. _TSári ***noha / jóllehet*** _Frosszul tájékozódik, mégis hazatalált. (Bánréti 1983: 17)
c. *_TSári _Frosszul tájékozódik ***noha / jóllehet***, _TBálint _Fnem tévesztette el az utat. (Bánréti 1983: 16–17)

Bánréti összességében azt állapítja meg, hogy kifogástalan mondathoz akkor juthatunk, ha a kötőszót a két tagmondat között helyezzük el, függetlenül az aktuális tagolódástól. Szerinte a második tagmondat belsejébe illesztett *noha*, *jóllehet*, *bár* stb. kifejezések rossz vagy kétséges formájú mondatokat eredményeznek (Bánréti 1983: 23).

⁵ A (13a-c) példákban a Bánréti T-vel a Topikot, F-fel a Fókuszban álló összetevőt jelöli.

3.2. Miben más a holott?

Bánréti (1983: 22) szerint a megengedő kötőszók egy újabb, szintaktikai viselkedés alapján behatárolt csoportját a *holott* alkotja; azt hangsúlyozza ki az esetében, hogy ez a kifejezés csak és kizárólag a két tagmondat között állhat (14a,d), tagmondat belsejében (14b,c) vagy az egész mondat élén (14e) nem jelenhet meg.

- (14) a. Ezeket a verseket kevesen értik meg, **holott** sokan olvassák. (Bánréti 1983: 22 (22))
b. *Ezeket a verseket kevesen értik meg, sokan **holott** olvassák. (Bánréti 1983: 22 (22))
c. *Ezeket a verseket kevesen értik meg, sokan olvassák **holott**. (Bánréti 1983: 22 (22))
d. Itt minálunk nem is hajnallik még, **holott** másutt már a nap úgy ragyog. (Bánréti 1983: 6)
e. ***Holott** másutt már a nap úgy ragyog, itt minálunk nem is hajnallik még. (Bánréti 1983: 6).

A *holott* lehetséges mondatbeli pozíciói kapcsán érdekes adalékkal szolgál Kugler (2017b: 852), aki arra hívják fel a figyelmet, hogy ez a kifejezés, bár ritkán, de előfordulhat tagmondat élén is; ilyenkor azonban nem megengedő kötőszóként tekintünk rá, hanem diskurzusjelölő kifejezésként. Ezt azzal indokolja, hogy ezen esetekben nem mellékmondat-főmondat sorrendet jelez, ahogy szövegmondatokat sem kapcsol össze, ehelyett a megszorító *de*-hez hasonlóan blokkolja az első jelenet által aktivált várakozások érvényének a fenntartását (Kugler 2017b: 852).

Ez utóbbi megállapítás remekül illeszkedik dolgozatom legfőbb felvetéséhez, miszerint az általam vizsgált kifejezések nemcsak megengedő kötőszóként állják meg a helyüket a mondatokban, hanem másra, többre is hivatottak.

4. Korpuszos és kérdőíves vizsgálatok és eredményeik

Mindenképpen szerettem volna a szakirodalmon túl is vizsgálni, mert kíváncsi voltam, hogy valójában miként működik a *noha*, a *holott* és a *jóllehet*. Tudni szerettem volna, mennyire gyakran használják az emberek ezeket a kifejezéseket, hogy milyen a megítélésük, továbbá az is érdekelt, hogy manapság is úgy vélekednek-e róluk, mint ahogyan például Bánréti a nyolcvanas években. Ezen kérdéseim megválaszolására három kérdőívet állítottam össze az elmúlt hónapok során, melyek közül az egyik a Bánréti (1983) által is megadott mondatokat vizsgálta szintaktikai szempontból, a másik az írásban és szóban történő előfordulásukra és a milyenségükre fókuszált, a harmadik pedig a különféle mellérendelő kötőszókkal való együttes előfordulásuk lehetőségét vizsgálta meg.⁶ A következőkben ismertetem kutatásom ezzel kapcsolatos eredményeit.

⁶ A kérdőívek megtekinthetők a dolgozat végi Mellékletekben lévő linke kattintva.

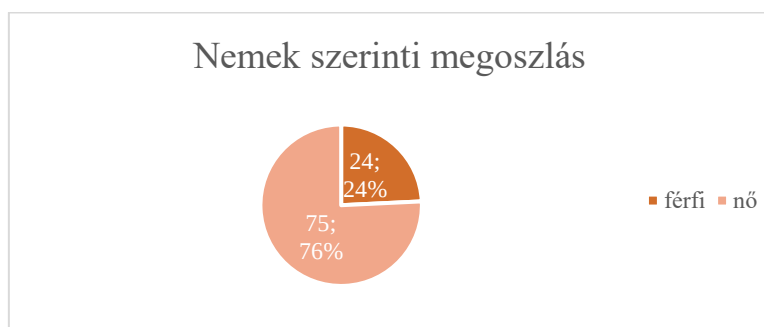
4.1. Az első kérdőív tanulságai

Először annak a kérdőívnek az eredményeit ismertetem, amelyet 2023. november 12-én kezdtem el terjeszteni a Facebook-on. Ezt összesen 99 tizennyolc éven felüli személy töltötte ki, a válaszadás anoniman zajlott. Elsősorban nyelvészeti ismeretekkel rendelkező emberektől kaptam válaszokat (mivel ismerőseim jelentős része szintén magyar szakon tanul vagy tanult), azonban mivel a hólabdamódszerhez folyamodtam, olyanokhoz is eljutott a kérdőív, akik nem rendelkeztek ilyen jellegű tudással. Így a vizsgálati horizont is kitágult, illetőleg a laikusok véleményével olyan új nézeteket ismerhettem meg, melyek a kutatás későbbi szakaszaiban lehetnek mérvadók.

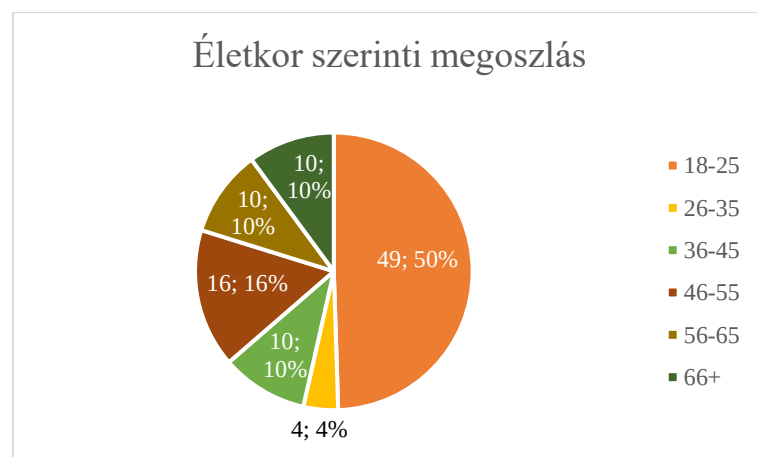
A kitöltők többsége nőnek vallotta magát, az életkoreloszlás tekintetében a legtöbb válaszadó tizennyolc-huszonöt év közötti fiatal felnőtt volt.

(15) Az első kérdőív kitöltőinek alapadatai

a)

b)

A kérdőívet magát két szakaszra bontottam. Az elsőben különféle tulajdonságokat adtam meg, ezek közül választva kellett a kérdőív kitöltőinek jellemezniük az adott kifejezést. Több válaszlehetőséget is megjelölhettek. Az alább olvasható jelzők közül válogathattak, illetőleg ők maguk is írhattak egyéb javaslatokat:

- *régies*
- *modoros*
- *semleges (semmilyen különleges stílusértékkel nem rendelkezik)*
- *választékos nyelvhasználathoz kötődik*
- *inkább írásban használatos*
- *inkább szóban használatos*
- *írásban és szóban is használatos*
- *formális nyelvhasználathoz kötődik*
- *informális nyelvhasználathoz kötődik*
- *nem kötődik sem a formális, sem az informális nyelvhasználathoz egyértelműen*

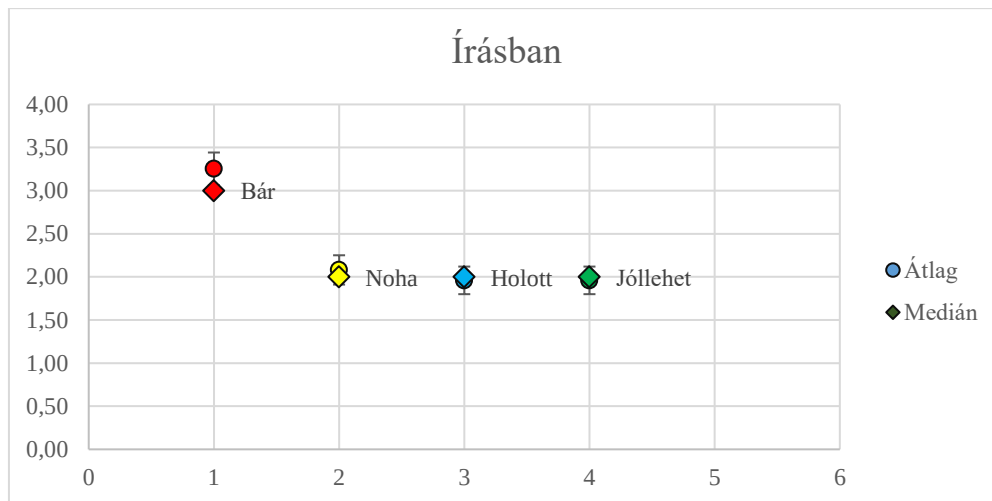
A kérdőív második részében arra kérdeztem rá, milyen gyakorisággal fordulnak elő az adatközlők nyelvhasználatában az általam vizsgált kifejezések írásban és szóban. Ezt azért tartottam fontosnak, mert bizonyos szavakat, szófordulatokat többször alkalmazunk írott szövegekben, mint mindennapi diskurzusaink során. Így lehetségesnek gondoltam, hogy például a *jóllehet*-hez előbeszédben kevesebbszer fordulnak az emberek, de gyakorta, vagy legalábbis gyakrabban választják az írott dokumentumaik megalkotásakor.

Itt egy ötös skálán belül mozogva határozhatták meg a megkérdezettek, milyen sűrűn használják a *bár*, a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* kifejezéseket.⁷ A skálán a számok a következő lehetőségeknek feleltek meg:

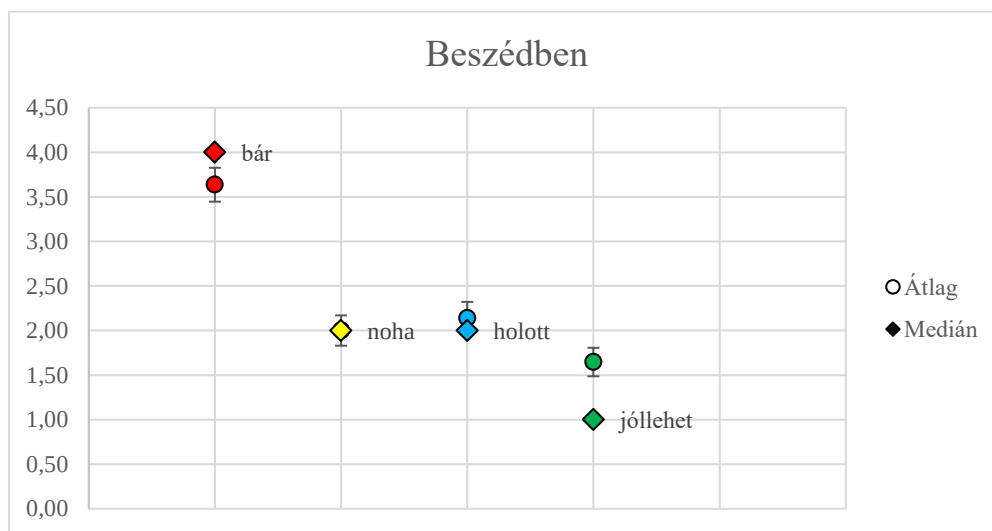
- 5 – mindig
- 4 – majdnem mindig
- 3 – gyakran
- 2 – néha
- 1 – soha

A kérdőívben ezen kérdésekre a következő válaszokat kaptam:

⁷ A *bár* azért szerepelt a kérdőívekben, mert ezen kifejezések egyfajta tipikus megtestesítőjének tekinthető, így összehasonlítási alappal szolgálhat a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* működésének megértésében.

1. ábra: A különféle megengedő kifejezések használati gyakorisága írásban

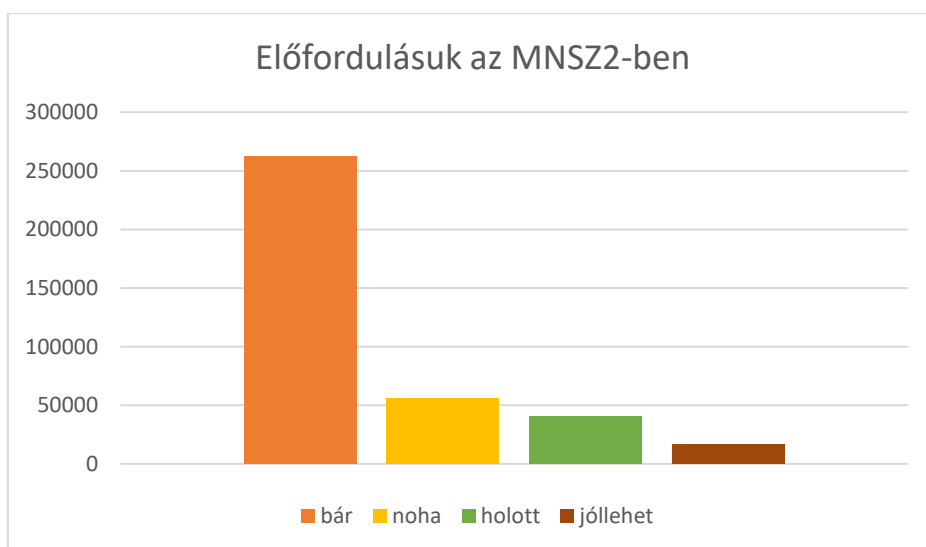

2. ábra: A különféle megengedő kifejezések használati gyakorisága beszédben

Az 1. és a 2. ábrán látható adatokból kiderül, hogy a kérdőív kitöltői leggyakrabban a *bár*-t használják, szóban 'majdnem mindig', míg írásban kicsit ritkábban, 'gyakran' alkalmazva ezt a kifejezést. Írásban a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* használati gyakorisága között nem mutatható ki szignifikáns különbség, ám beszédben a *jóllehet*-et egyértelműen ritkábban alkalmazzák a beszélők (konkrétan szinte sohasem használják), mint a bevallásuk szerint 'néha' alkalmazott *nohá*-t és *holott*-ot. Összintén szólva ez az eloszlás meglepetés volt számomra: azt vártam, hogy a *bár* után egyértelműen a *noha* lesz a második legnépszerűbb ezen kifejezések közül, de ez a várakozásom nem igazolódott (sőt a *holott* egy hangyányival még gyakoribbnak is bizonyult a *nohá*-nál, de ez a különbség nem volt számottevő).

A 3. ábra azt mutatja, hogy a vizsgálatban szereplő megengedő kifejezéseknek a csak írásbeli szövegeket tartalmazó MNSz2-ben való előfordulási aránya körülbelül megfelel annak,

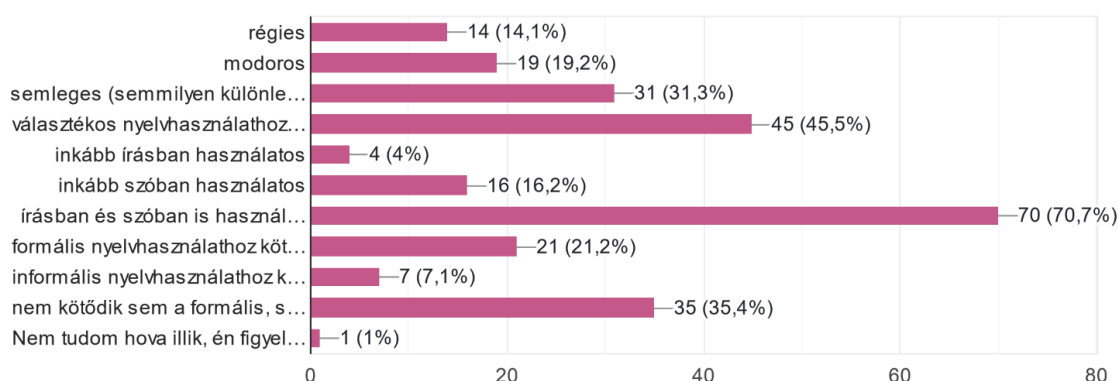
amit a kérdőív kitöltői ezek használati gyakoriságáról mondtak: a *bár* messze a leggyakoribb ezen kifejezések közül, köszövéként 262.463 találat volt rá. Ami a többi vizsgált kifejezést illeti, a *noha* (56.098 találat) és a *holott* (40.423 találat) között megfigyelhető némi különbség az előbbi kifejezés javára, míg a *jóllehet* egy nagyságrenddel még ezeknél is ritkábban fordul elő, erre a kifejezésre mindössze 16.422 találatot kaptam. Kissé meglepő módon ez a mintázat inkább azt az eloszlást tükrözi, amit a kérdőív kitöltői a megengedő kifejezések beszédben való használati gyakoriságáról állítottak (2. ábra), és nem azt, amit az írásbeli használatra vonatkozóan kaptam (1. ábra).

3. ábra: A különféle megengedő kifejezések előfordulásai az MNSZ2-ben

A következőkben egyenként vizsgálom meg a kifejezéseket és azt, hogy milyen jellemzőket társítottak hozzájuk a kérdőív kitöltői.

4.1.1. A *bár* megítélése

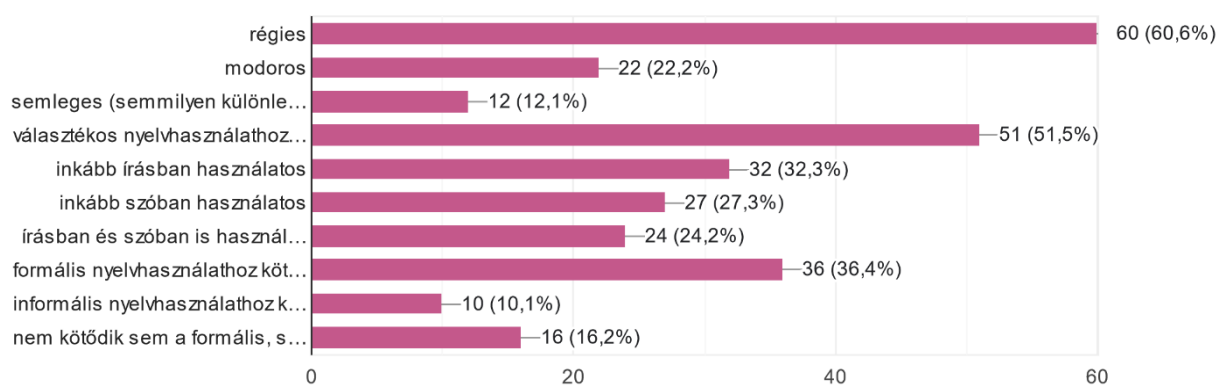
4. ábra: A *bár* megítélése százalékos arányokban

Mint azt a 4. diagram is mutatja, a *bár*-t a legtöbben *írásban és szóban is használatosnak* tartották. Sokan inkább a *választékos szóhasználat* kategóriájába sorolják, melyet alátámaszt az „egyéb megjegyzések” rovatba írt következő vélemény is: „*Nem tudom, hova illik, én figyelemfelkeltőként használom a de helyett.*” Számomra ez azt jelenti, hogy nehezen bekezelhető, mivel eléggé ismert és sűrűn alkalmazott kifejezés, azonban valahogyan intellektuálisabban hat egy egyszerű *de* kötőszónál. Talán arra is célzott a válaszadó ezzel a megfogalmazásával, hogy jobban kihangsúlyozza a két dolog között lévő különbséget a *de*-nél.

Többen érzékelik semlegesnek, ami szintén a megszokottságára, köznapiságára való beágyazódottságára utalhat.

Összességében megállapítható, hogy a *bár*-t egy szofisztikáltabb kifejezésnek tekintik, mely a *de* mellérendelő kötőszó egy talán modorosabb változataként is megállja a helyét, viszont a többség egy teljesen természetes, ismert elemnek tekinti.

4.1.2. A *noha* megítélése

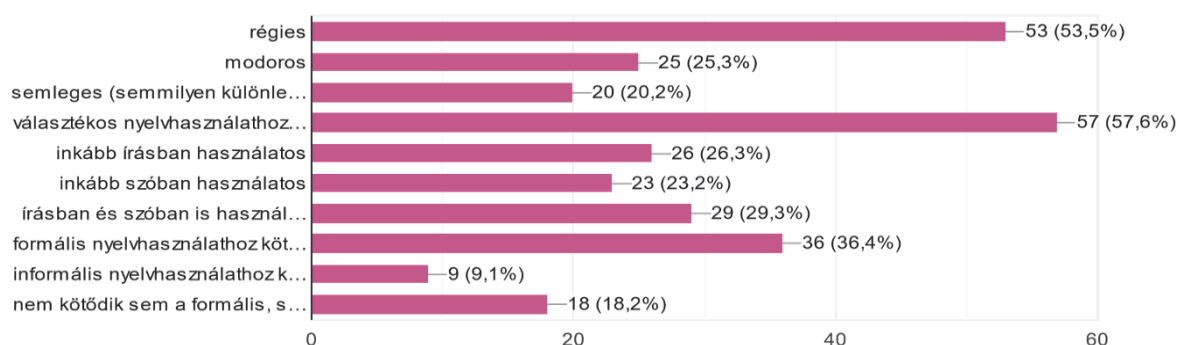

5. ábra: A *noha* megítélése százalékos arányokban

A *noha* a legtöbb megkérdezett szerint *régiesnek* minősül, sokan a *választékos nyelvhasználat* kategóriájába sorolták. Megállapítható, hogy beszédben és írásban is igencsak ritkán alkalmazott kifejezés, nem annyira ismert és elfogadott, mint a *bár*. Többen is a *formális nyelvhasználathoz* kötődőnek vélik, emellett leginkább irodalmi környezetben tekintik elfogadhatónak a használatát.

Ezzel a kifejezéssel kapcsolatban arra a konklúzióra juthatunk, hogy a *noha* a *bár*-hoz képest jóval népszerűtlenebb, kevésbé ismert eleme a kitöltők szókincsének. Régiesnek, vagy a hétköznapi beszédben túlságosan modorosnak érződő kifejezésnek tűnik, amelyet sokan nem tartanak egyenrangúnak a *bár*-ral vagy a *de*-vel. Sőt, azt is leolvashatjuk a grafikonról, hogy alkalmazását inkább írott szövegek esetén tudják elképzelni a válaszadók, beszédben nem használják annyira, mint a *bár*-t.

4.1.3. A *holott* megítélése

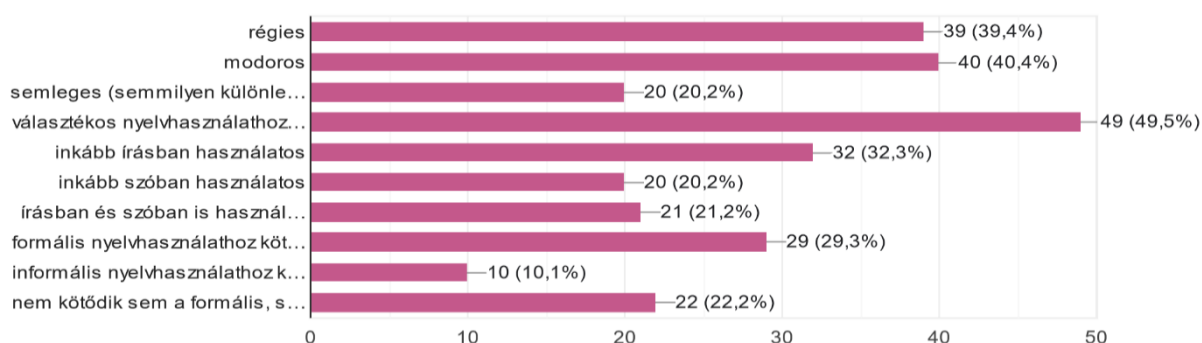

6. ábra: A *holott* megítélése százalékos arányokban

A mérvado többség által a *választékos nyelvhasználathoz* sorolt *holott* mutatja talán a legvegyesebb eredményeket. A diagram remekül láttatja, hogy a megkérdezettek jelentős hányada *régiesnek* tekinti. Azonban a többi válaszlehetőség közel ekvivalens, ami arra enged következtetni, hogy a *holott* kifejezés milyensége nem egyértelműen meghatározható. Mintha nem igazán lenné a helyét az eddig vizsgált *noha* és a *bár* mellett. Ebben esetleg szerepe lehet annak az előző fejezetben felvázolt szintaktikai viselkedésbeli különbségnek, mely a *holott* és a többi megengedő kifejezés között figyelt meg Bánréti (1983).

Nem mondható a mindennapi írott és beszélt kommunikáció alapkövének, kevesen fordulnak hozzá, csekély ismeretsége dacára mégis fellelhető, például irodalmi szövegekben. Ezt mutatja a 2.2. fejezetben felbukkanó (10c) példa is, mely egy idézet Petőfi Sándor *Magyar vagyok*⁸ című költeményéből.

4.1.4. A *jöllehet* megítélése

7. ábra: A *jöllehet* megítélése százalékos arányokban

⁸ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/petofi-sandor-DFB2/1847-EFBB/magyar-vagyok-F033/> (2024.01.26.)

Az összességében legkevésbé használt *jöllehet*-hez a legtöbben bizalmatlanul, idegenkedve fordultak. Néhány kitöltővel folytatott magánbeszélgetésemből azt a tanulságot szűrtem le, hogy a nagy többség számára ez a kifejezés elfeledett, különös és módfelett ritkán használnak bizonyul. Valamiért mindenki ezt emeli ki a négy közül, hogy ez illik a legkevésbé az általam vizsgált kifejezések közé.

A grafikonon a legkiemelkedőbb értéket a *választékos nyelvhasználathoz kötődik* kategória mutatja. Ezután közvetlenül a *modoros* és a *régies* fogalmakhoz tartozó számadatok következnek. Összegezve a *jöllehet* egy sokak számára ismeretlen, különösnek ható, avítt kifejezés.

Lehetséges volna, hogy a *jöllehet* egy letűnt korszak maradványa, éppen emiatt kiveszőben van a köznapi nyelvből? Egy rövid összegzést követően a soron következő fejezetben, amelyben a másik kérdőívem eredményeit fogom bemutatni, talán jobban érthetővé válik, miért is fogalmazódott meg bennem ez a kérdés.

4.1.5. Az első kérdőív adatainak összegzése, az adatok MNSz2-höz való viszonya

Amint az az első kérdőívem kitöltőinek válaszaiból kiderült, az emberek a *bár* kivételével a vizsgált megengedő kifejezések mindegyikét régiesnek tekintik, alkalmazásukat a választékos nyelvhasználat körébe sorolják, valamint (szintén a *bár* kivételével) inkább írásban tudják elképzelni őket, mint szóban.

Ezen a ponton érdemes az általam végzett kérdőíves felmérés eredményeit összevetni azzal a vizsgálattal, amit az MNSz2 alkorpuszait segítségül hívva végeztem el. Az alábbi 1. táblázat mutatja, hogy míg a *bár* és a *holott* (a kérdőív eredményeivel összhangban) kifejezetten komoly arányban fordul elő a beszélt nyelvhez közeli (beszéltnyelvi, valamint személyes-fórum és személyes-közösségi) alkorpuszokban, addig a *noha* és a *jöllehet* szignifikánsan ritkábban bukkan fel ebben a rétegben. A táblázat adataiból az is világosan kiderül, hogy nagyon nagy arányban fordulnak elő a megengedő kifejezések a sajtó nyelvén, és vélhetően ez alapján alakulhatott ki a kérdőív kitöltőiben az a meggyőződés, hogy ezek a kifejezések a formális nyelvhasználathoz köthetőek.

	összes	személyes + beszéltnyelvi	sajtó	hivatalos	tudományos	szépirodalmi
<i>bár</i>	262.463	89.801 34,2%	105.457 40,2%	16.787 6,4%	25.852 9,8%	24.566 9,4%
<i>noha</i>	56.098	10.051 18%	27.550 49%	3.338 6%	7.211 13%	7.948 14%

<i>holott</i>	40.423	12.685 31,4%	13.686 33,85%	3.988 9,85%	2.190 5,4%	7.874 19,5%
<i>jóllehet</i>	16.422	2.015 12,3%	8.744 53,2%	1.489 9,1%	1.896 11,6%	2.278 13,8%

1. táblázat: A megengedő kifejezések megoszlása az MNSz2 egyes alkorpuszaiban

4.2. A második kérdőív tanulságai

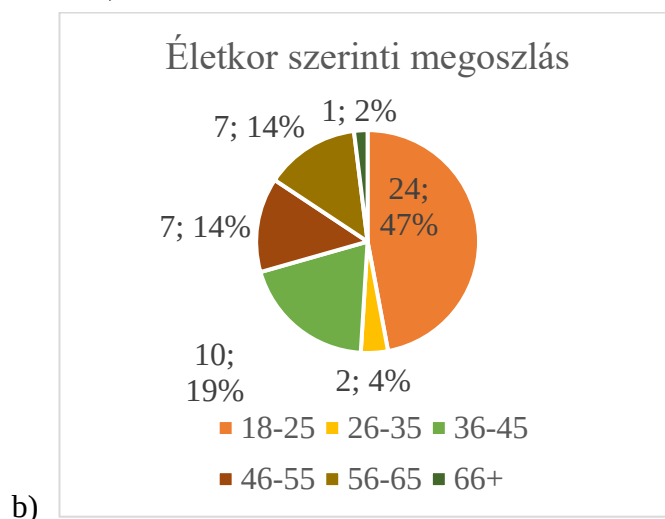
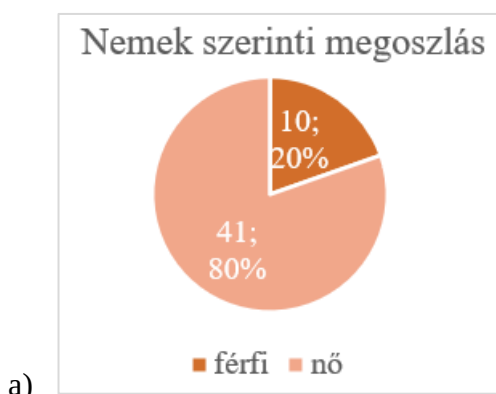
A második kérdőívet 2024. május 15-én osztottam meg, úgyszintén a Facebook profilomon, a hólabdamódszert alkalmazva.

Összesen 52 válasz érkezett, a kérdőív az előzőhöz hasonlóan anonim volt; az 52 személy közül ezúttal 1 főt ki kellett zárnom, mert bizonyos egyértelműen megítélhető (jelen esetben egyértelműen elfogadható) szósortokat (17a-b) nem fogadott el (vagyis 2 vagy annál rosszabb értéket rendelt hozzájuk).

(16) a. **Bár** szeret nevetni, Péter nem vett részt a tréfában.

b. **Bár** Sári megmondta neki a jó irányt, Bálint eltévesztette az utat.

(17) A második kérdőív kitöltőinek alapadatai

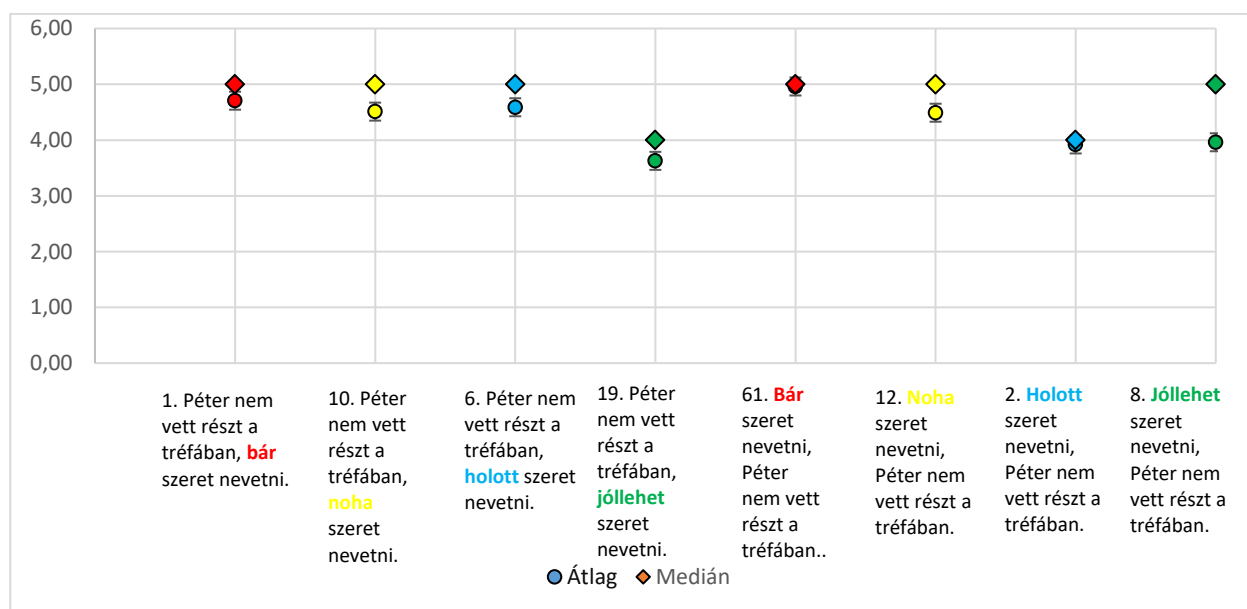

A válaszadóknak összesen 66 szósról kellett az anyanyelvi érzékükre hagyatkozva eldönteniük, mennyire tartják elfogadhatóknak ezeket. Az alábbi lehetőségek közül választhattak⁹:

- 5 Teljesen elfogadható szósr
- 4 Kicsit furcsa, de majdnem teljesen elfogadható szósr
- 3 Furcsa szósr, de elfogadható
- 2 Határeset
- 1 Elfogadhatatlan, de azért nem 0
- 0 Teljesen elfogadhatatlan

Az adatközlőktől kapott válaszokat Microsoft Excel (2016) programban összesítettem, majd grafikonokat készítettem a statisztikai eredményekről.

4.2.1. A megengedő kifejezések megítélése tagmondat élén

8. ábra: A megengedő kifejezések megítélése tagmondat élén
(a mondatok sorszáma megegyezik a kérdőívben kapott sorszámmal)

A fenti 8 mondat esetében arra voltam kíváncsi, van-e különbség a megengedő kifejezéseket a két tagmondat között, illetve a mondat élén tartalmazó szósorok megítélése között. A

⁹ A dolgozatban alkalmazott skála annak a nemzetközileg használatos hatfokozatú skálának a számokra való átkonvertálása, melyet például Alberti és Laczkó (2018) munkájában alkalmaznak a szerzők a szósorok grammatikalitásának megítélésére. Ebben a munkában a következő jeleket rendelik az egyes meghatározásokhoz: pipa vagy jelöletlenség: teljesen elfogadható szósr; (?): enyhén jelölt szósr; ??: jelölt szósr; ???: határeset; *?: elfogadhatatlan, de a *-hoz képest elfogadhatóbb; *: teljesen elfogadhatatlan. Én azért választottam ugyanezen skála számított verzióját, mert a kitöltők számára ezek az értékelések az iskolai értékelésekhez való hasonlóságuk alapján ismerősek lehettek, valamint mert a statisztika miatt úgyis át kellett volna konvertálnom a kapott adatokat számokká – így módon ezt a lépést „megspórolhattam”. A meghatározásokat azért fogalmaztam át egy kicsit, mert nem csak nyelvészek töltötték ki a kérdőívet, és egy előzetes tesztelés alapján kiderült, hogy a nem nyelvészek nem tudnak mihez kezdeni a ’jelölt’ terminussal.

megengedő kifejezéseket a két tagmondat közötti pozícióban tartalmazó mondatoknál a medián a *bár*, a *noha* és a *holott* esetében 5 lett, azaz ezeket teljesen elfogadhatónak ítélték a kitöltők, míg a *jóllehet*-es variáns 'majdnem teljesen elfogadható' (4) mediánértékelést kapott; az átlagok mind a négy esetben hasonlóan, 4 és 5 körül alakultak.

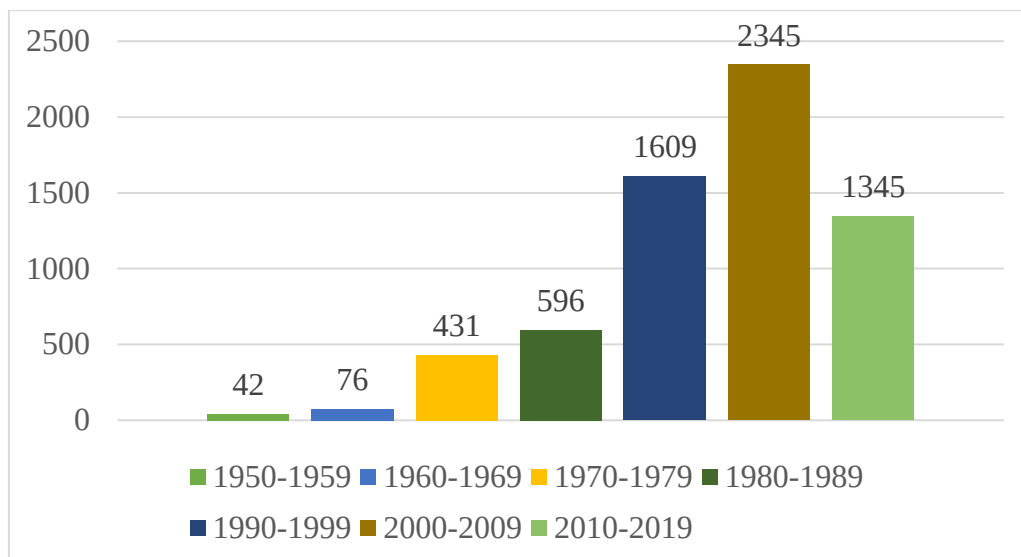
Mondatéli pozícióban a *bár*, a *noha* és a *jóllehet* láthatóan jobb megítélést kapott, mint a *holott* kifejezés: míg az előzőleg említett hármat a mediánértékek alapján teljesen elfogadhatónak ítélték a kérdőív kitöltői ebben a helyzetben, addig a *holott* mind az átlag, mind pedig a mediánérték alapján a 'kicsit furcsa, de majdnem teljesen elfogadható' kategóriába illőnek bizonyult ebben a pozícióban.

Arra mindenképpen felhívnam a figyelmet, hogy a *holott*-ot is mindössze 'majdnem teljesen elfogadhatónak' kategorizálták a kérdőív kitöltői, ami ellentmond Bánréti (1983) állításának, miszerint ez a kifejezés csak a két tagmondat között bukkanhat fel, mondat élén nem.

Összességében a 8. ábrán látható mondatok alapján tehát az mondható el, hogy a vizsgált megengedő kifejezéseket alapvetően elfogadhatónak tartják az anyanyelvi beszélők mind a két tagmondat között, mind mondatéli pozícióban. Ez alapvetően megfelel a szakirodalom alapján elvártaknak; az egyetlen kivételt a *holott*-at a mondat élén tartalmazó mondatok megítélése jelentette, melyet a kérdőív kitöltői jóval kedvezőbben ítélték meg annál, mint amit Bánréti (1983) alapján várni lehetett.

Mivel a kérdőívben kapott eredmény a *holott* esetében jelentősen eltért a szakirodalomban látottaktól, érdemesnek láttam megvizsgálni, hogy vajon korpuszban előfordul-e mondat élén ez a kifejezés. Azt az eredményt kaptam, hogy az összes előfordulás (32.853) megközelítőleg egyötöd része (6.875) mondat élén tartalmazta ezt a kifejezést. Felmerülhet, hogy esetleg az történt, hogy ez a kifejezés a többi megengedő kifejezéshez valahogy azóta vált hasonlóvá, mióta Bánréti leírta az ítéleteit 1983-ban. Azonban az MNSz2 új verziójában végzett keresés¹⁰ eredményeként kapott, évtizedekre lebontott adatok azt mutatják (9. ábra), hogy bár 2010-ig folyamatosan gyarapodott ezen kifejezések előfordulása mondatéli helyzetben, a *holott* mondat élén már jóval korábban is megjelent, és az 1980-as években is 596 találat volt rá.

¹⁰ Köszönöm Sass Bálintnak az ehhez a kereséshez nyújtott segítségét.

9. ábra: A mondatéleli pozícióban álló holott előfordulása

A *holott* kapcsán tehát az bizonyult a legérdekesebbnek, hogy (az MNSz2-ből nyert adatokkal összhangban, de) Bánréti (1983) állításával szemben ezt a kifejezést elfogadhatónak ítélték a kérdőív kitöltői a teljes mondat elején is, nemcsak a két tagmondat közötti helyzetben. Ezt mutatja az alábbi 10. ábra (is)¹¹, melyben a második kérdőívben tesztelt, Petőfi Sándor verséből származó példa megítélése látható az említett kétféle helyzetben. Az eredeti mondatot átalakítottam a tesztelés előtt olyan módon, hogy a régies hangzása ne zavarja össze, illetve ne befolyásolja a válaszadókat az ítélelhozataluk során.

10. ábra: A *holott* megítélése két tagmondat közötti pozícióban, illetve mondat élén

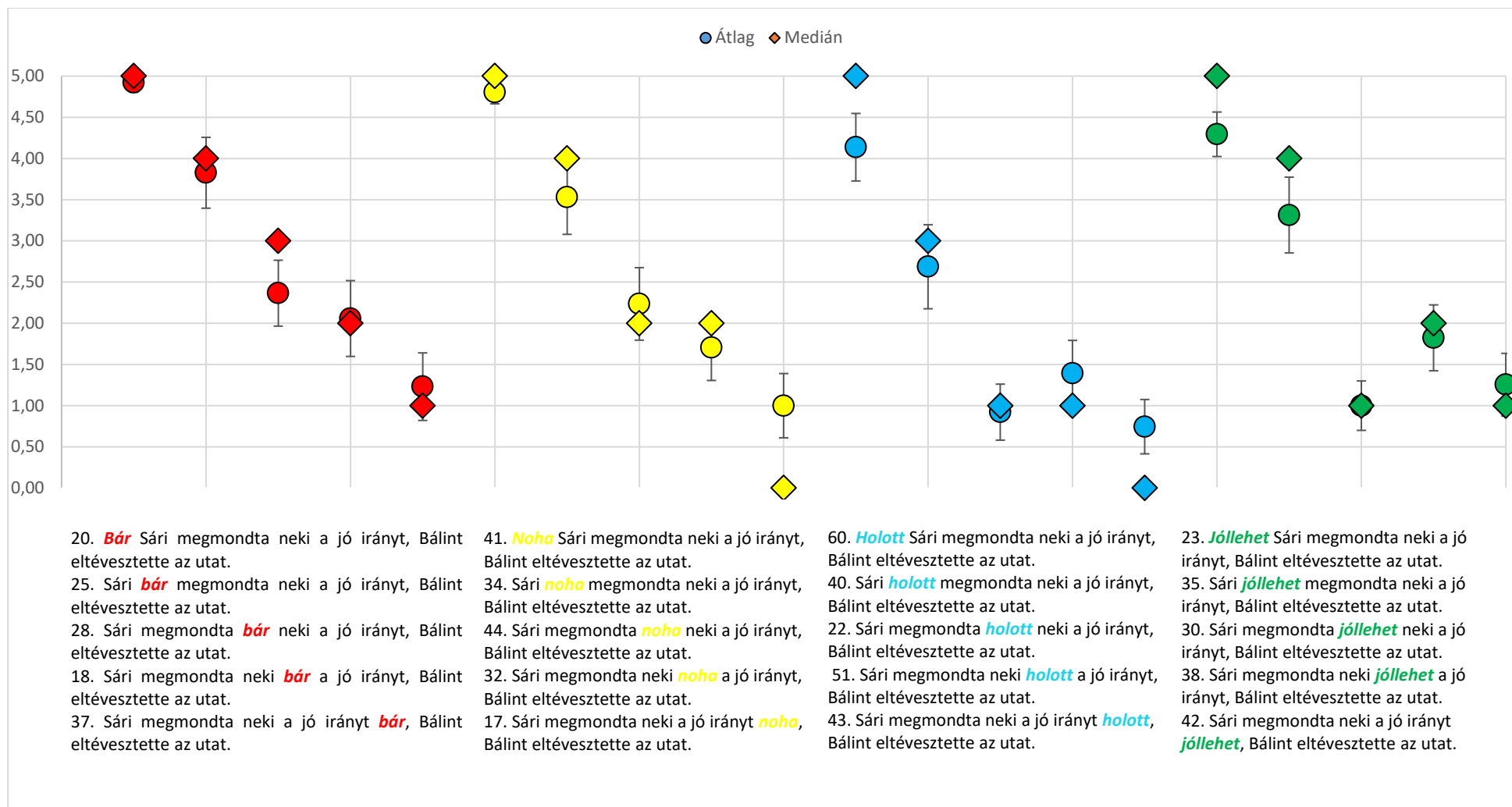
¹¹ A *holott* mondat elején való elfogadhatóságához lásd még a 11. ábra 60. mondatát

4.2.2. A megengedő kifejezések megítélése tagmondatokon belül

Az alább látható két grafikonon (11. és 12. ábra) lévő mondatok tették ki a kérdőív legnagyobb részét. A kérdőívben minimálpárokat vizsgáltam, azaz a tesztelt szósorok között ezen esetekben csak a megengedő kifejezés pozíciójában volt különbség (18); természetesen az egyes megengedő kifejezéseket külön-külön mondatokban kellett megítélni, itt csak a könnyebb átláthatóság kedvéért adtam meg ilyen formában a példákat.

- (18) a. **Bár/noha/jöllehet/holott** Sári megmondta neki a jó irányt, Bálint eltévesztette az utat.
b. Sári **bár/noha/jöllehet/holott** megmondta neki a jó irányt, Bálint eltévesztette az utat.
c. Sári megmondta **bár/noha/jöllehet/holott** neki a jó irányt, Bálint eltévesztette az utat.
d. Sári megmondta neki **bár/noha/jöllehet/holott** a jó irányt, Bálint eltévesztette az utat.
e. Sári megmondta neki a jó irányt **bár/noha/jöllehet/holott**, Bálint eltévesztette az utat.

A (18) példasor a 11. diagramhoz tartozik, mely az azon szósorokhoz tartozó grammatikalitási ítéleteket mutatja, amelyekben a megengedő kifejezések az első tagmondat különböző pozícióiban bukkantak fel. Mindegyik kifejezésnél megfigyelhető az a tendencia, hogy minél inkább jobbra kerültek a szósorokban, annál kevésbé találták őket elfogadhatónak a válaszadók.

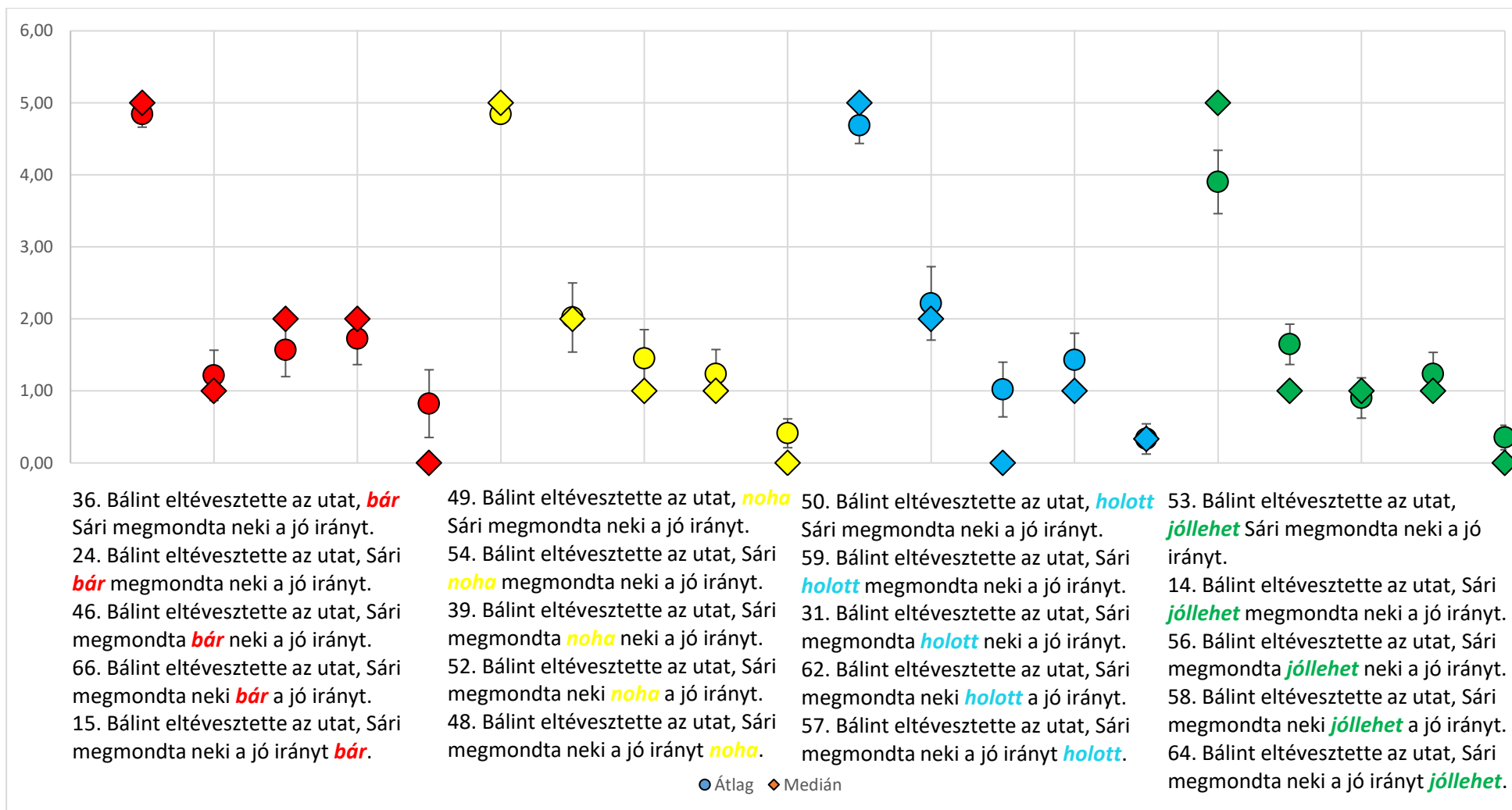
11. ábra: A megengedő kifejezések megítélése az első tagmondaton belül (a mondatok sorszáma megegyezik a kérdőívben kapott sorszámukkal)

Amint az a 11. ábrán látható, mind a négy megengedő kifejezés esetében nagyjából ugyanaz a mintázat bontakozik ki, szignifikáns különbség nem mutatható ki közöttük: míg mondat elején teljesen elfogadták őket a kérdőív kitöltői, addig az első tagmondat topikja után már egy fokozattal kevésbé ítélték ezeket elfogadhatónak, ennél még jobbra tolódva pedig már egyik kifejezést sem fogadták el (bár egy *bár*-t tartalmazó szósor még egy esetben elérte a 'határeset' minősítést). A grafikonon feltüntetett értékek egyértelműen azt jelzik, hogy a kitöltők többsége teljesen elfogadhatatlannak ítélte azokat a szósorokat, ahol a kifejezések a tagmondat végén, illetve az utolsó összetevő előtt helyezkedtek el, holott saját anyanyelvi intuícióm szerint, ha nem is tökéletesen, de elfogadhatóak ebben a pozícióban is a kifejezések. Sejtettem, hogy nem ezek lesznek a legjobban teljesítő esetek, ennyire rossz értékeket azonban mégsem vártam volna. Mindenesetre az anyanyelvi beszélők ítéletei igazolják Bánréti korábban (a 3. fejezetben) fejtegetett meglátásait, melyek szerint az állítmánytól (és a fókuszról) jobbra (13c) sosem kerülhet egyik megengedő kifejezés sem (Bánréti 1983: 16).

Összességében Bánréti (1983) munkájára visszagondolva körülbelül ezeket az ítéleteket vártuk, egyetlen kivétellel: szerinte a *holott* csak két tagmondat között bukkanhat fel, míg a kérdőív kitöltői teljesen elfogadhatónak ítélték ezt a kifejezést a mondat élén, a többi megengedő kifejezéshez hasonlóan.

Az alábbi 12. grafikonon a (18) példásor mondatainak fordított tagmondatsorrendű variánsai szerepelnek (19), azaz ezúttal a második tagmondatban teszteltem a négy megengedő kifejezést ugyanazon pozíciókban, mint az első tagmondat esetében.

- (19) a. Bálint eltévesztette az utat, *bár/noha/jöllehet/holott* Sári megmondta neki a jó irányt.
b. Bálint eltévesztette az utat, Sári *bár/noha/jöllehet/holott* megmondta neki a jó irányt.
c. Bálint eltévesztette az utat, Sári megmondta *bár/noha/jöllehet/holott* neki a jó irányt.
d. Bálint eltévesztette az utat, Sári megmondta neki *bár/noha/jöllehet/holott* a jó irányt.
e. Bálint eltévesztette az utat, Sári megmondta neki a jó irányt *bár/noha/jöllehet/holott*.

12. ábra: A megengedő kifejezések megítélése a második tagmondaton belül
 (a mondatok sorszáma megegyezik a kérdőívben kapott sorszámmal)

Az adatok alapján elmondható, hogy ezúttal is meglehetősen hasonló mintázat rajzolódik ki a négy megengedő kifejezés megítéléséről, bár néhány meglepő eltérést azért láthatunk. Közös vonás, hogy ez esetben is a tagmondat elején bizonyultak a legelfogadhatóbbnak a vizsgált kifejezések, és minél inkább jobbra tolódtak a második tagmondaton belül, úgy váltak egyre elfogadhatatlanabbá. Olyannyira, hogy már a topik utáni pozíció is a legjobb esetben határesetnek minősült a kitöltők szerint, a megengedő kifejezéseket ettől a pozíciótól jobbra tartalmazó szósorok pedig (két 'határesetnek' minősített *bár*-os tesztmondat kivételével) ennél is rosszabb értékelést kaptak.

Összességében a második tagmondaton belüli pozíciókkal kapcsolatban kapott eredmények megerősítik Bánréti (1983: 23) azon állítását, hogy a megengedő kifejezések nem bukkanhatnak fel ezen tagmondat belsejében, azzal a kitételrel, hogy topik után még ebben a tagmondatban sem egyértelműen elfogadhatatlanok.

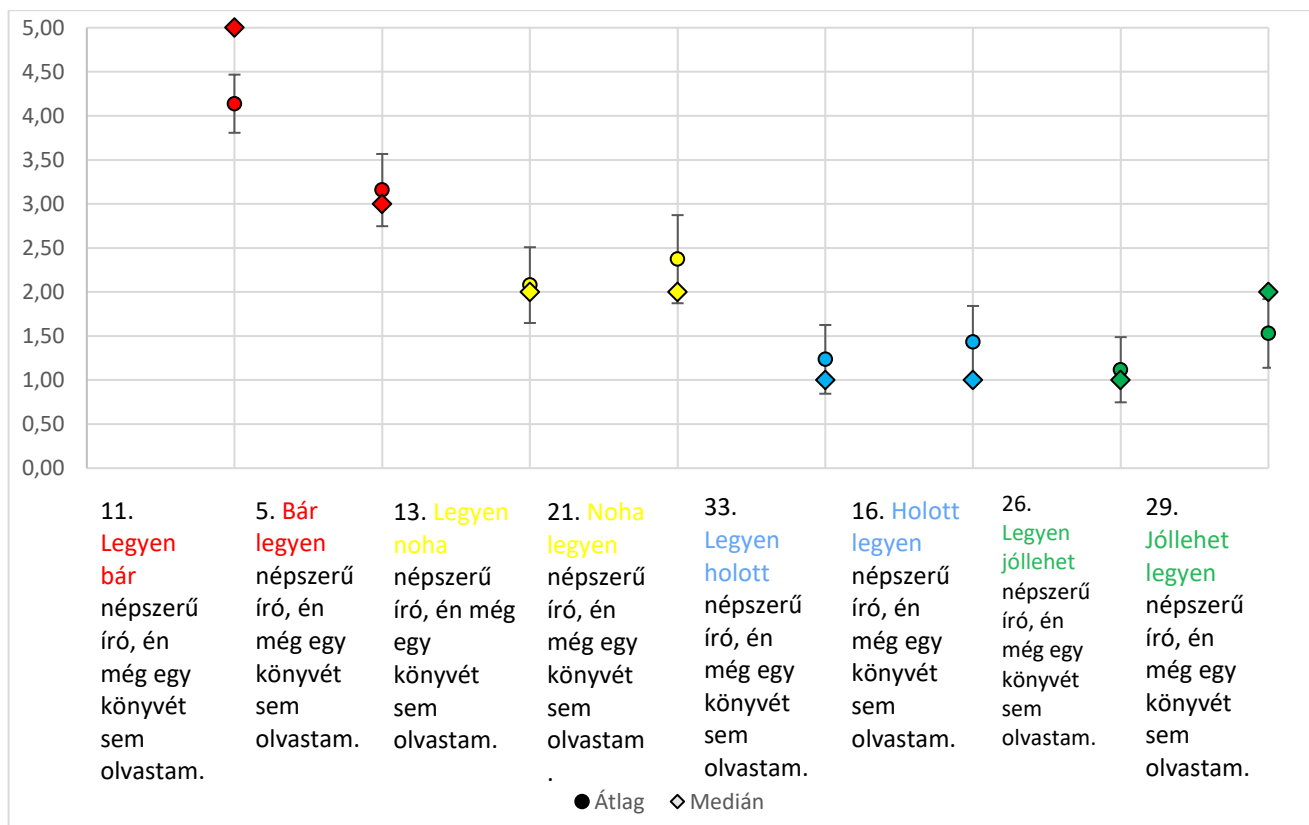
4.2.3. A megengedő kifejezések megítélése felszólító módú ige esetén

Ebben az alfejezetben egy olyan szósoron alapuló vizsgálatról lesz szó, melyet Virág (2023: 16) arra hoz példaként, hogy van olyan eset, amikor a *bár* nemcsak hogy előfordulhat nem tagmondatéli pozícióban, hanem egyenesen egy ilyen pozíció a preferált számára (20a)¹².

- (20) a. Legyen *bár* nagyszerű előadó, minket nem győz meg. (Virág 2023: 14 (21b))
b. ^(?)*Bár* legyen nagyszerű előadó, minket nem győz meg. (Virág 2023: 14 (21b'))

Ez a megfigyelés rendkívül fontos volt Virág (2023) érvelésében arra vonatkozóan, miszerint a *bár* nem kötőszó, hanem diskurzusjelölő. Éppen ezért én is fontosnak tartottam letesztelni ezt a szósort mind a négy megengedő kifejezésre úgy, hogy vizsgálom azokat tagmondat élén, valamint közvetlenül az ige után is. Ennek eredményei láthatóak az alábbi 13. ábrán.

¹² A *bár*-nak erről a típusáról lásd még Halm (2023: 172, 10. lábjegyzet) munkáját.

13. ábra: A megengedő kifejezések megítélése felszólító módú ige esetén
(a mondatok sorszáma megegyezik a kérdőívben kapott sorszámmal)

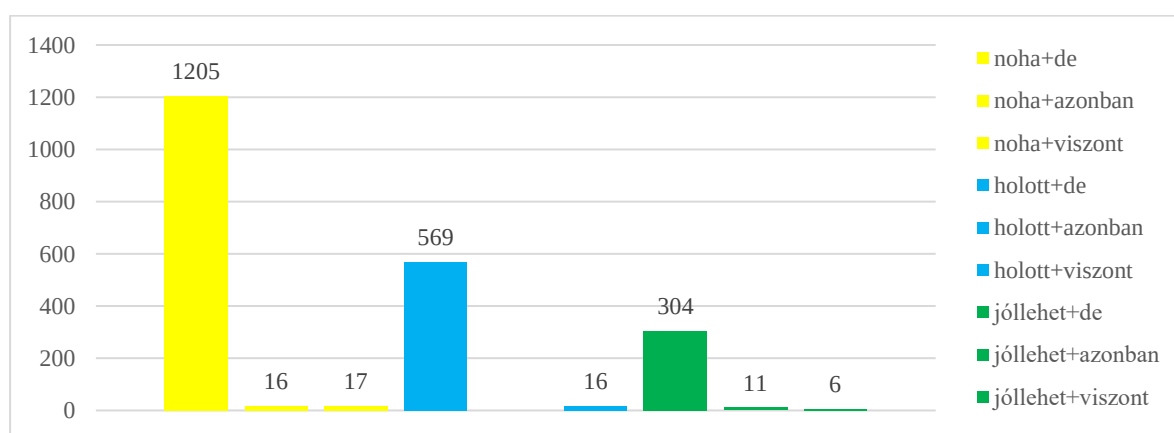
A *bár*-t itt is egyfajta viszonyítási alapként alkalmaztam, mivel az egész kutatás lényegi eleme, hogy az általam vizsgált kifejezések miben hasonlítanak erre a kifejezésre, illetve miben különböznek tőle. Az általam elvégzett vizsgálat is megerősíti a Virág (2023) által kapott eredményeket, miszerint ez a kifejezés felszólító módú ige után egyértelműen elfogadható, de az ige előtti, prototipikus tagmondat eleji pozícióba helyezve szignifikánsan gyengébb eredményt mutat.

A *noha*, a *holott* és a *jóllehet* azonban nem a várt eredményeket hozták, a megítélésük egyértelműen rosszabb volt mindkét pozícióban, mint a *bár*-é, és egyetlen esetben sem kaptam szignifikáns különbséget a megengedő kifejezést az ige után, illetve a mondat élén tartalmazó variánsok között. A kérdőív kitöltői szerint a *nohá*-t tartalmazó variánsok határesetnek minősülnek, míg a *holott* és a *jóllehet* variánsait tartalmazó szósorokat egyöntetűen elfogadhatatlannak ítélték. Ez azt mutatja, hogy nemcsak a használati gyakoriságban van különbség ezen kifejezések között, hanem ezek szintaktikailag is másképp viselkednek: úgy tűnik, hogy ezekben a nemzetközi szakirodalomban *imperative and declarative* szerkezetként ismert konstrukciókban (Kaufmann 2012, Halm 2023: 172) nem jelenhet meg bármelyik megengedő kifejezés (legalábbis most még nem).

4.3. Mellérendelő kötőszavas vizsgálatok

Virág (2023) *bár*-ral kapcsolatos kutatása alapján fontosnak tartottam megvizsgálni, hogy vajon a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* is előfordulhat-e ellentétes mellérendelő kötőszóval együtt úgy, hogy ezek az elemek ugyanazon tagmondatok között teremtenek kapcsolatot. Sőt, azt is megnéztem, amit Virág (2023) nem tett meg a *bár* kapcsán, hogy ezen megengedő elemek más ellentétes mellérendelő kötőszókkal is előfordulnak-e. Így a *de* mellett a vizsgálatban szerepelt az *azonban* és a *viszont* kifejezés is¹³.

4.3.1. Ellentétes mellérendelő kötőszavak és megengedő kifejezések együttes előfordulása az MNSz2-ben

14. ábra: A különböző ellentétes mellérendelő kötőszavak előfordulása megengedő kifejezésekkel együtt az MNSz2-ben

Amint az alábbi MNSz2-ből származó példák mutatják (21a-c’), a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* előfordul a korpuszban ellentétes mellérendelő kötőszókkal együtt, bár nagyon más gyakorisággal bukkannak fel az egyes megengedő elemek az egyes ellentétes mellérendelő kötőszókkal. Mindhárom megengedő kifejezés a *de*-vel a leggyakoribb (ahogyan ez is a három közül a leggyakoribb ellentétes kötőszó (4.600.200 találat)). Ezzel szemben az *azonban* hiába gyakoribb általában, mint a *viszont* (*azonban*: 901.682 találat, *viszont*: 575.280 találat), a *holott* mellett nem fordul elő *azonban*, ellenben *viszont* igen, még ha nem is nagy számban (16 találat, de ebből néhány fals, 5 az, ami valóban ilyen).

- (21) a. **noha+de:** [...] **noha** nem az lett, amit akartunk, **de** ami lett, jó lett. (doc#237)
a’. **noha+viszont:** Antonio Banderas Almodóvar felfedezettjének számít, **noha** nem nála kezdte a pályát, **viszont** tőle kapta első jelentős szerepeit. (doc#2558)

¹³ Hasonló kérdéssel foglalkozik Nicoara (2006: 134–138), aki a *bár* megengedő kötőszón kívül a *noha* és a *jóllehet* elemeket is vizsgálja ellentétes mellérendelő kötőszókkal együtt, viszont ő középmagyar szövegekkel foglalkozik ebből a szempontból.

a''. **noha+azonban**: A módosító indítványaim, **noha** számszerű adatokat tartalmaznak, **azonban** társadalmi hatásaiban ezt a kívánt célt szolgálják elérni. (doc#2138)

b. **holott+de**: Kegyesatyának kell hívnod, uram, **holott** bőven a fiad lehetnék, **de** ez a név jár nekem tizennegyedik évem betöltése óta. (doc#683)

b'. **holott+viszont**: Vagy ha meg már elkezdte, akkor olyan jogi peres ügyek támadhatnak belőle, amiben a végén valóban a polgármester kerül olyan kellemetlen helyzetbe, hogy nem tud elszámolni, **holott** ő megpróbált jogszerűen eljárni, **viszont** a rendszer élt vissza azzal a lehetőséggel, hogy adott esetben az ígervényt később forráshiány miatt elvonják tőle. (doc#2143)

b''. **holott+azonban**: –

c. **jöllehet+de**: S **jöllehet** Pratolini kommunista szerző volt, **de** olasz és szerelmes természetű;[...] (doc#334)

c'. **jöllehet+viszont**: Nem, én úgy gondolom, hogy ez a település **jöllehet** leépült lélekszám szempontjából, **viszont** kimagaslóan gyarapszik lelkiekben, gyarapszik anyagiakban és így ez megmaradási alapot képez a jövőre nézve. (doc# 2656)

c''. **jöllehet+azonban**: A tűzoltóknak **jöllehet** sikerült megfékezni a lángokat, **azonban** az utómunkálatok legalább délig eltartanak még. (doc# 1062)

4.3.2. A harmadik kérdőív eredményei

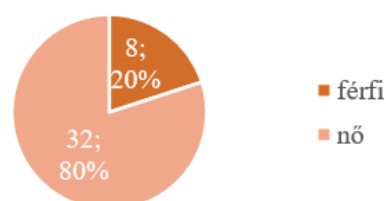
Kutatásom folytatásaként egy harmadik kérdőíves vizsgálatot is elvégeztem, amelyet 52 fő töltött ki. Ezt a kérdőívet 2024. május 15-én osztottam meg a Facebook profilomon, és ezúttal is a hólabdamódszert alkalmaztam. Ezt a kérdőívet is ugyanarra a sémára építettem fel, mint a második kérdőívet. Ezúttal 12 embert kellett kizárnom a további vizsgálatból, mert ők elfogadhatónak ítélték az alábbi (22)-ben látható, egyértelműen elfogadhatatlan szósorokat. A (22)-ben látható típusú szósorok egyértelmű elfogadhatatlansága egyszersmind rávilágít arra, hogy a két tagmondat között sohasem jelenhet meg ellentétes mellérendelő kötőszó akkor, amikor a megengedő elem a második tagmondat élén jelenik meg (erről a kérdésről lásd Virág (2023) munkáját).

(22) *Itt nálunk nem is hajnalodik még, **azonban** bár másutt már ragyog a nap.

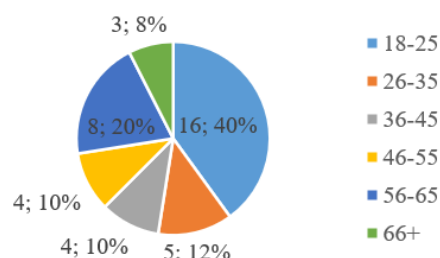
A kitöltők itt is nagy arányban 18-25 év közöttiek és nők voltak, akárcsak a korábbi két kérdőív esetében:

(23) A harmadik kérdőív kitöltőinek alapadatai

Nemek szerinti megoszlás

Életkor szerinti megoszlás

15. ábra: Megengedő kifejezések együttes előfordulása különböző ellentétes mellérendelő kötőszókkal
(a mondatok sorszáma megegyezik a kérdőívben kapott sorszámmal)

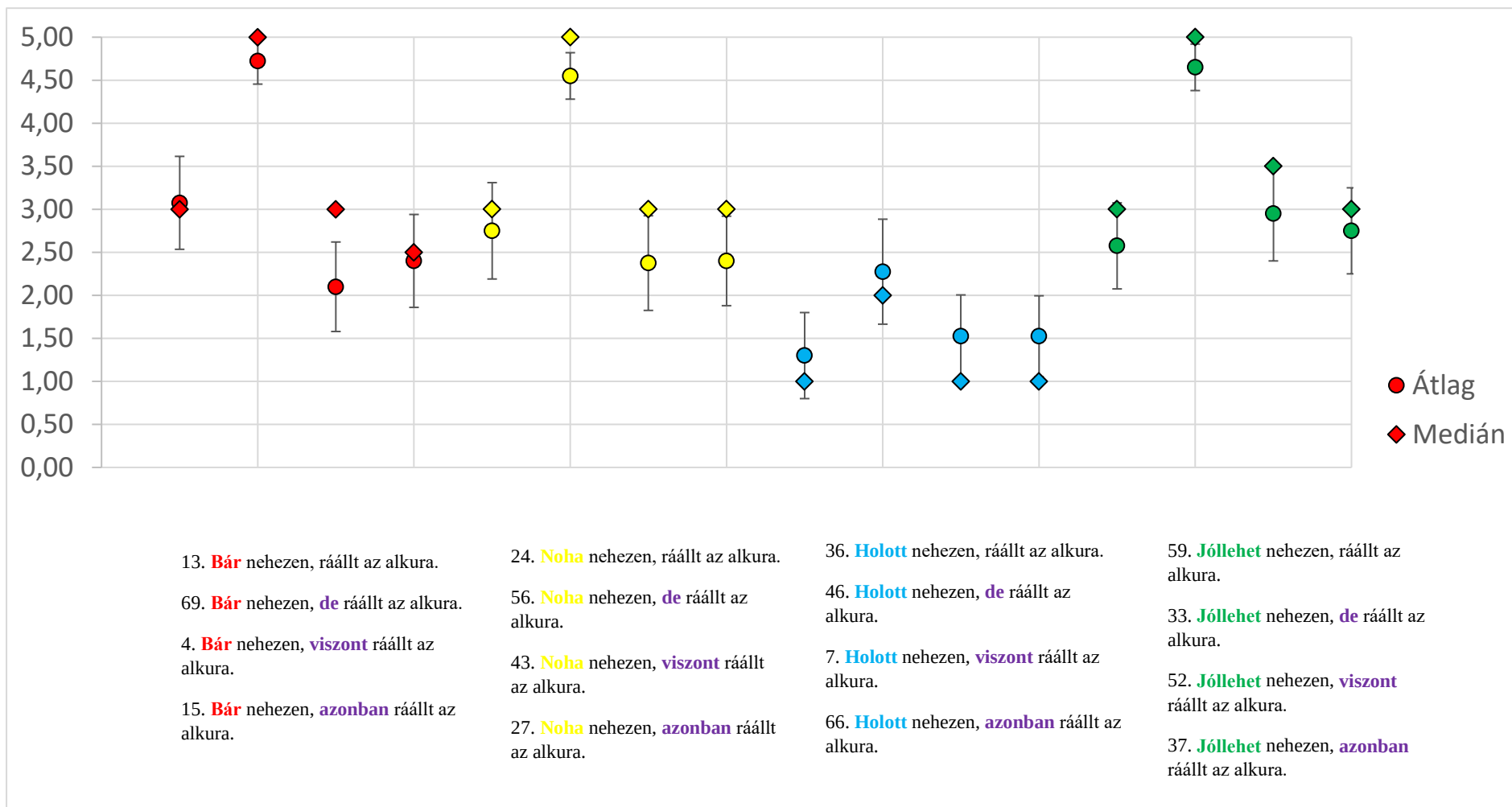
Az adatokból látszik, hogy a kitöltők a mellérendelő kötőszó nélküli változatokat fogadták el a leginkább, ezeket a szósorokat minden esetben tökéletesnek, illetve a *holott* esetében majdnem tökéletesen elfogadhatónak ítélték. A *de*-vel minden esetben egy fokozattal bizonyultak rosszabbnak a szerkezetek, ám az *azonban*-nal és a *viszont*-tal, a *bár* kivételével, mindegyik egyértelműen rosszabb eredményt mutatott.

Szignifikáns különbség viszont a mellérendelő kötőszót tartalmazó, illetve az anélküli variánsok között egyedül a *holott* esetében volt az utóbbi verzió javára; az átlag és a medián alapján azonban mindegyik megengedő kifejezés esetében rosszabbnak ítélték a *de*-s variánsokat azoknál, amelyekben nem volt mellérendelő kötőszó. Ez is azonban mindössze annyit jelent, hogy a *de*-t tartalmazó variánsok nem 'tökéletesnek', csak 'majdnem tökéletesen elfogadhatónak' bizonyultak. Az *azonban*-nal és a *viszont*-tal az eredmények kicsit még rosszabbak voltak, ezek már a furcsa szósorok kategóriájába kerültek, illetőleg a *holott*-nál határesetnek ítélték ezeket a variánsokat a kérdőív kitöltői.

Feltétlenül meg kell azonban említeni, hogy vannak olyan szerkezetek, ahol a *de* mellérendelő kötőszó megjelenése egyértelműen szignifikánsan javította a szerkezet megítélését (24). Érdekes módon az *azonban* és a *viszont* már nem mutatta ezt a hatást: ezekkel az ellentétes mellérendelő kötőszókkal nagyjából ugyanazt az eredményt adták a szerkezetek, mint mellérendelő kötőszó nélkül (16. ábra).

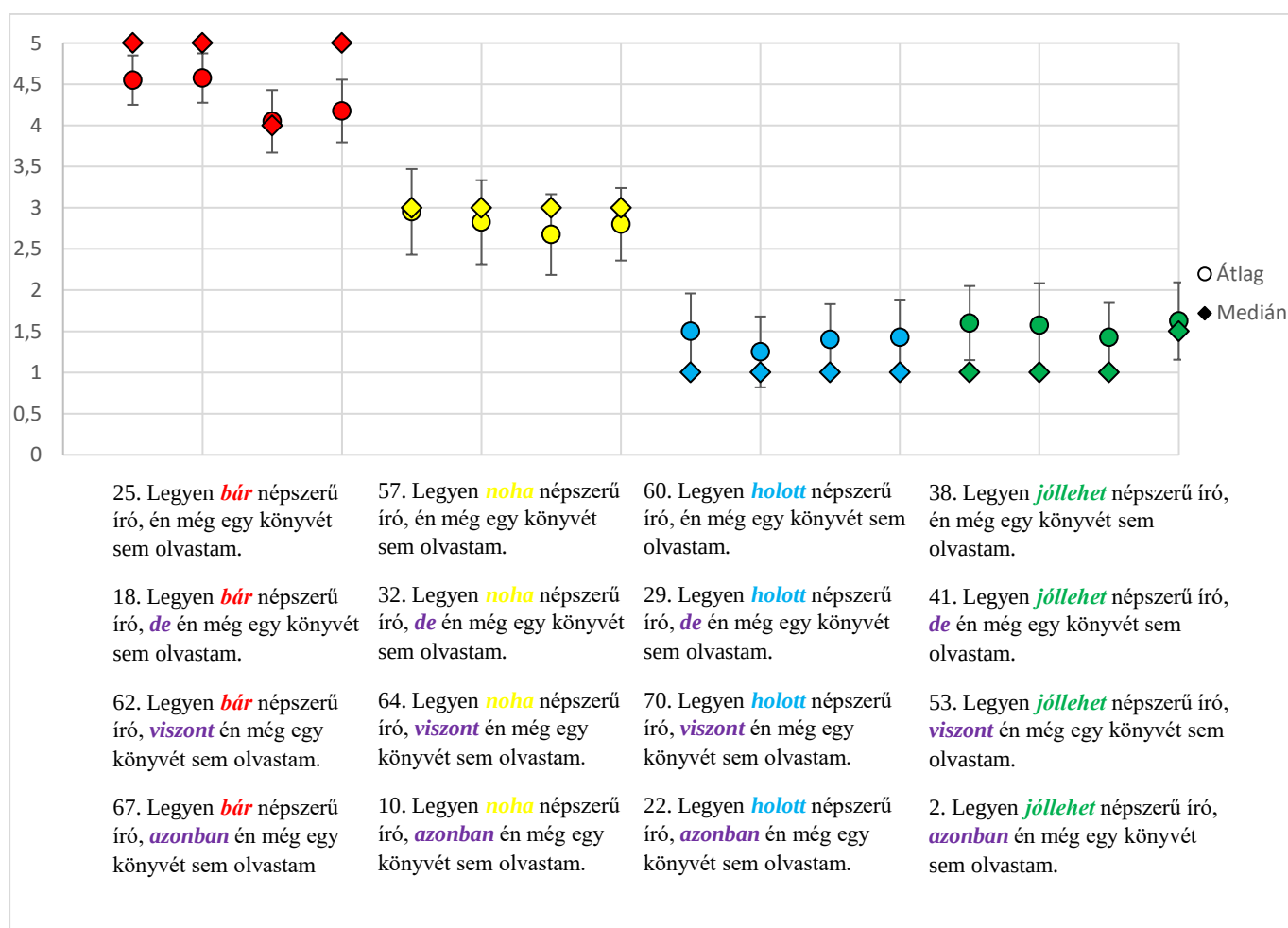
- (24) a. ?*Noha* nehezen, ráállt az alkura.
b. *Noha* nehezen, *de* ráállt az alkura.
c. ?*Noha* nehezen, *viszont* ráállt az alkura.
d. ?*Noha* nehezen, *azonban* ráállt az alkura.

Ahogy azt a 16. ábrán is láthatjuk, a *bár*, a *noha* és a *jóllehet* esetében sokkalta jobb eredményt kaptak azok a szósorok, amelyekben szerepelt a *de* mellérendelő kötőszó, ezek mediánja mindegyik esetben elérte az 5-ös értéket, míg az átlagok 4,5 körüli eredményt mutatnak. A mellérendelő kötőszó nélküli variánsokat az *azonban*, illetve *viszont* mellérendelő kötőszót tartalmazó szerkezetekkel nagyjából azonosan, de a *de*-t tartalmazó variánsoknál egyértelműen rosszabbnak ítélték meg a kitöltők: a *bár*, a *noha* és a *jóllehet* esetében 2,5-3 körüli mind az átlag, mind a medián – tehát a kitöltők furcsának, de elfogadhatónak ítélték ezeket –, míg a *holott* esetében már inkább elfogadhatatlannak tartották ezeket a verziókat.

16. ábra: Megengedő kifejezések együttes előfordulása különböző ellentétes mellérendelő kötőszókkal II.
(a mondatok sorszáma megegyezik a kérdőívben kapott sorszámmal)

A megengedő elemek és az ellentétes mellérendelő kötőszók együttes előfordulásának megítélését tekintve érdekes adalékkal szolgálhat azon helyzetek vizsgálata, amikor a megengedő elem egy felszólító módú ige után jelenik meg az első tagmondatban. Ez ugyanis az a konstrukció, melyben a *bár* megengedő elem esetében Virág (2023) kimutatta, hogy ezen kifejezés preferált helye nem a tipikus tagmondatéli helyzet, hanem a közvetlen ige utáni pozíció. Amint arról a 4.2.3 alfejezetben már esett szó (lásd a (20) példasort, illetve a 13. ábrát), ezen szerkezetek mellérendelő kötőszó nélkül nem bizonyultak elfogadhatónak a *noha*, a *holott*, illetve a *jóllehet* kifejezésekkel sem akkor, ha ezek az ige előtt jelentek meg, sem pedig akkor, ha közvetlenül az ige után álltak. A következőkben azt mutatom be, hogy milyen ezen konstrukciók elfogadhatósága akkor, ha különböző mellérendelő kötőszók is felbukkannak a konstrukcióban.

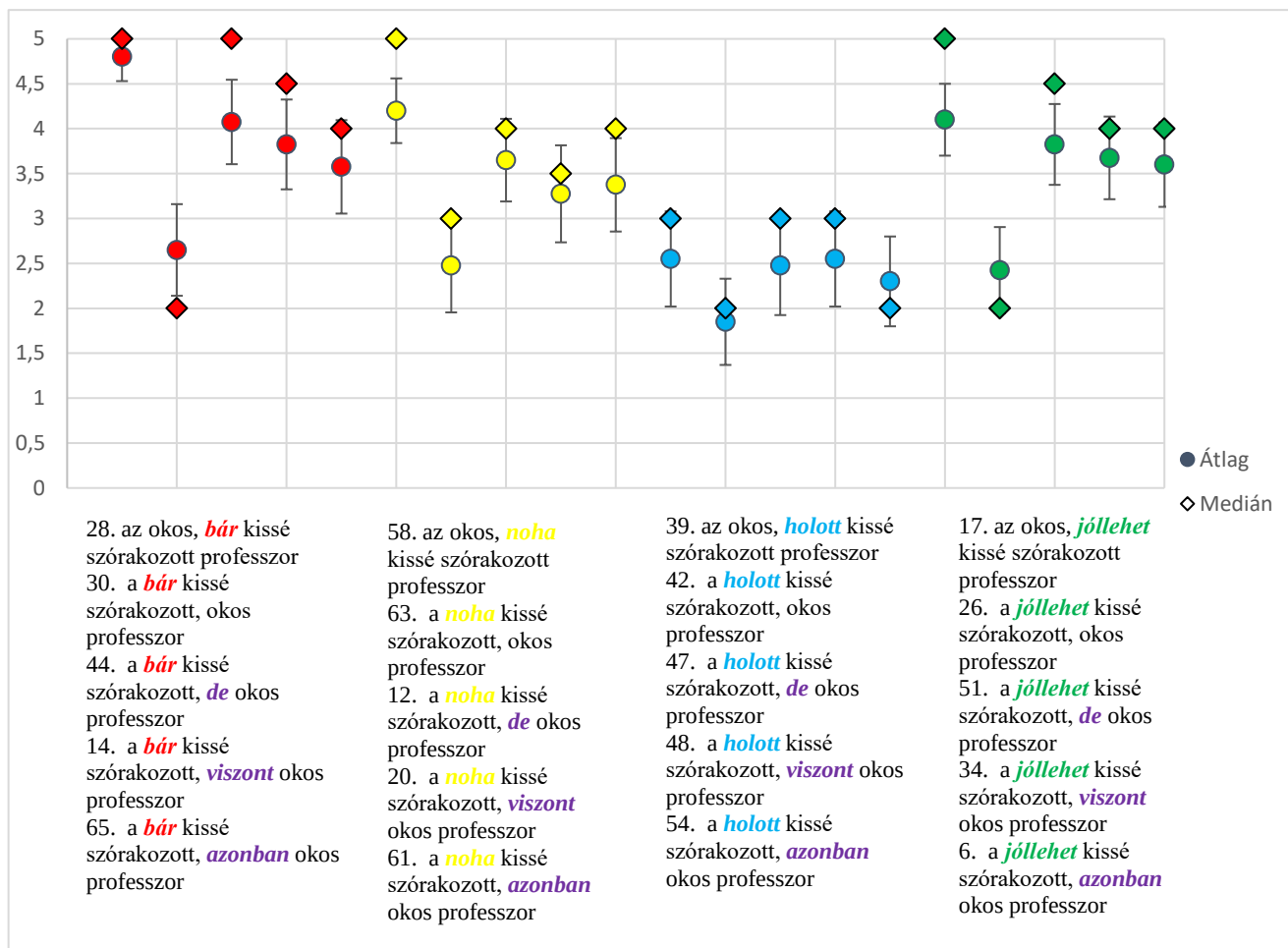
17. ábra: A megengedő kifejezések megítélése ellentétes mellérendelőköötőszókkal, felszólító módú ige esetén (a mondatok sorszáma megegyezik a kérdőívben kapott sorszámmal)

A vizsgálat eredményét a 17. ábra alapján a következőképpen foglalhatjuk össze. A mellérendelő kötőszó nélküli variánsokat a különböző mellérendelő kötőszókat tartalmazó párjaikkal összevetve megállapítható, hogy egy mellérendelő kötőszó sem a *noha*, sem a *holott*, sem pedig a *jóllehet* esetén nem javított a szerkezet megítélésén: a kapott adatok alapján a *noha*-t tartalmazó szósorokat furcsának, de elfogadhatónak tartották a kérdőív kitöltői különböző mellérendelő kötőszókkal együtt, valamint ilyen elem nélkül is, míg a *holott* és a *jóllehet* ugyanúgy elfogadhatatlannak bizonyultak mellérendelő kötőszóval ebben a konstrukcióban, mint a nélkül. Teljesen másként viselkednek tehát ez utóbbi kifejezések, mint a *bár*, amelynek a mellérendelő kötőszókkal való együttes megjelenését egyértelműen teljesen, vagy majdnem teljesen elfogadhatónak ítélték a kérdőív kitöltői.

Összességében eddig az állapítható meg, hogy bizonyos esetekben a mellérendelő kötőszó kitétele javíthat bizonyos mondatok megítélésén (lásd (24)), viszont az általam vizsgált megengedő kifejezések (a *bár*-ral ellentétben) nem minden esetben tűnnek kompatibilisnek a *de*-vel, a *viszont* és az *azonban* kötőszókkal pedig egyik kifejezés sem igazán fordulhat elő (mely eredmény teljesen összhangban van a 14. ábrán bemutatott korpuszvizsgálat eredményeivel). Bizonyos helyzetekben tehát a *de* opcionálisan beilleszthető egy olyan szósorba, amelyben a *noha* vagy a *jóllehet* is szerepel, míg a *holott*-ra ez nem érvényes, vagyis ez a kifejezés ebből a szempontból is másként viselkedik, mint a másik kettő.

Ugyanebben a harmadik kérdőívben teszteltem le azt is, hogy vajon az általam vizsgált megengedő elemek csak tagmondatok összefüzésekor jelenhetnek-e meg, vagy felbukkanhatnak koordinált jelzős szerkezetekben is egyrészt a két jelző között (25a), másrészt a szerkezet élén, és ez utóbbi esetben esetleg különböző ellentétes mellérendelő kötőszókkal együtt (25c), illetve azok nélkül (25b). A kapott adatok a 18. ábrán láthatóak.

- (25) a. az okos, *bár/noha/holott/jóllehet* kissé szórakozott professzor
 b. a *bár/noha/holott/jóllehet* kissé szórakozott, okos professzor
 c. a *bár/noha/holott/jóllehet* kissé szórakozott, *de/viszont/azonban* okos professzor

19. ábra: Megengedő elemek felbukkanása koordinált jelzős szerkezetekben

A grafikonról leolvasható, hogy az összes vizsgált megengedő elem megjelenhet két jelző között, bár a *holott* felbukkanása ilyen konstrukcióban a többi vizsgált megengedő elemnél rosszabb eredményt hozott, ugyanis míg a *bár*, a *noha* és a *jóllehet* gyakorlatilag teljesen elfogadhatónak bizonyult ebben a helyzetben, addig a *holott*-at furcsának, de azért többé-kevésbé elfogadhatónak ítélték ebben a pozícióban a kérdőív kitöltői. Ami azokat a konstrukciókat illeti, ahol a megengedő elem a jelzős szerkezet élén jelent meg, a mellérendelő kötőszó nélküli variánsok szignifikánsan rosszabbnak bizonyultak azoknál a szósoroknál, amelyekben megjelenik valamelyik ellentétes mellérendelő kötőszó. A legelfogadhatóbbak ezúttal is a *de*-t tartalmazó variánsok lettek: a *bár*, a *noha* és a *jóllehet* esetében szignifikáns különbséget lehetett kimutatni az ellentétes mellérendelő kötőszó nélküli változatokhoz képest, és ezek a variánsok egyszersmind teljesen vagy majdnem teljesen elfogadhatónak bizonyultak. A *holott* esetében is némiképp jobbnak ítélték meg a kérdőív kitöltői a *de*-t tartalmazó szerkezeteket az ellentétes mellérendelő kötőszó nélküli változatnál, de ez a különbség nem volt szignifikáns, valamint ezen megengedő elem esetében a *viszont*-tal szinte teljesen azonos

értékeket kaptam. Összességében a *holott*-at tartalmazó szerkezetek bizonyultak a legkevésbé elfogadhatónak: a legjobb (*de*-t, illetve *viszont*-at tartalmazó) variációk is a 'furcsa' kategóriába kerültek (ellentétes mellérendelő kötőszó nélkül, illetve *azonban*-nal pedig 'határeset'-nek bizonyultak). Ami a különböző ellentétes mellérendelő kötőszókkal való többi társulást illeti, szignifikáns különbséget egytelen megengedő elem mellett sem lehetett kimutatni, az adatok alapján a *noha* mellett a *de* és az *azonban* egy kicsivel kaptak jobb megítélést, mint a *viszont*-at tartalmazó szerkezetek, a *jöllehet*-nél a *de* bizonyult elfogadhatóbbnak a másik két ellentétes mellérendelő kötőszónál, míg a *holott*-nál a korábban mondottaknak megfelelően a *de* és a *viszont* teljesített némiképp jobban, mint az *azonban*.

Ami a szóban forgó vizsgálatból a dolgozat szempontjából a leginkább érdekes, az az, hogy (a *bár* mellett) a *noha* és a *jöllehet* egyértelműen megjelenhet jelzős szerkezetekben a két tag között, valamint a konstrukció élén is, és a szerkezet elején való megjelenésük esetén ellentétes mellérendelő kötőszóval egyértelműen jobb megítélést kapnak. A *holott* ezúttal is kicsit másként viselkedik: ez a megengedő elem a kapott adatok alapján csak egy vagy két fokozattal rosszabb elfogadhatóság mellett bukkanhat fel jelzős szerkezetekben a konstrukció közepén és élén is; a vizsgált szerkezetek ezen megengedő elem esetében a 'furcsa' és a 'határeset' kategóriája között ingadoznak, de azért a mediánok alapján egyértelműen inkább az elfogadható zónába esnek.

5. A *noha*, a *holott* és a *jöllehet* kategóriája

Mindazon adatok alapján, amelyeket a dolgozatomban mindeddig ismertettem, megállapítható, hogy a *noha*, a *jöllehet* és a *holott* besorolása egyáltalán nem egyértelmű, mivel egyik kategóriába sem illenek bele tökéletesen. Ebben a fejezetben különböző szempontokat vetek fel, amelyek segítségével talán közelebb kerülhetünk ezen kifejezések besorolását illetően egy olyan megoldáshoz, mely ha pontot nem is tesz a kutatások végére, de valamilyen irányt mutathat a további vizsgálódásokhoz.

Bár a szakirodalomban a *noha*, a *holott* és a *jöllehet* kategorizálása nem tekinthető problémamentesnek, abban mindenki egyetért, hogy ezek a kifejezések egyöntetűen a megengedő kötőszók közé sorolandók. Viszont amint azt a 3. fejezetben kifejtettem, Bánréti (1983) szerint a *noha* és a *jöllehet* inkább az alárendelő, míg a *holott* a mellérendelő kötőszókhoz hasonlít. Nincs továbbá egyetértés sem a megengedő kifejezések, sem a megengedő mondatok besorolását illetően, hiszen míg például Kenesei (1992) mindhárom kifejezést az alárendelések között tárgyalja, addig a hagyományos és a kognitív nyelvészetben

leginkább egyfajta átmeneti jelleget tulajdonítanak ezen kifejezéseknek az alá- és a mellérendelés között (Kugler 2017b).

Ahhoz, hogy a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* kifejezések besorolásával kapcsolatban döntést tudjunk hozni, tekintsük át ezen a ponton, hogy mi derült ki ezekről az elemekről a korpuszos és a kérdőíves vizsgálataimból.

(i) Mindhárom kifejezés előfordulhat a két tagmondat között, valamint mondat élén is.

(ii) Ha ezek a kifejezések az első tagmondatban állnak, akkor az általuk bevezetett tagmondat ki nem mondott alanya lehet koreferens egy a második tagmondatban megjelenő referenciális kifejezéssel.¹⁴

(iii) Mindhárom kifejezés egyértelműen preferált pozíciója a tagmondat éli helyzet (bár az első tagmondat topikja mögött még némiképp elfogadhatóak); abban a felszólító módú ígét tartalmazó konstrukcióban, amelynél a *bár* esetében preferált a nem tagmondat éli pozíció, a vizsgált kifejezések sem az ige előtt, sem pedig az után nem jelenhetnek meg.

(iv) Míg a *noha* és a *jóllehet* opcionálisan előfordulhat a *de* mellérendelő kötőszóval együtt (sőt bizonyos esetekben a *de* megjelenése javíthat az adott szósor elfogadhatóságán), a *holott* esetében ezt a társulást a korpuszban fellelhető adatok ellenére az anyanyelvi beszélők nem tartják elfogadhatónak; az *azonban* és a *viszont* mellérendelő kötőszókkal való együttes előfordulás mindhárom kifejezés esetében egyértelműen nem preferált, a *holott* és az *azonban* társulása pedig egyenesen nem lehetséges.

(v) Mindhárom vizsgált kifejezés megjelenhet jelzős szerkezetekben a két tag között, bár a *holott* elfogadhatósága némiképp megkérdőjelezhető ebben a helyzetben. Jelzős szerkezet élén szintén csak a *noha* és a *jóllehet* felbukkanását ítélték szinte teljesen elfogadhatónak az anyanyelvi beszélők, mely konstrukciók a két tag között megjelenő *de* mellérendelő kötőszóval egyértelműen elfogadhatóbbnak bizonyultak, mint ellentétes mellérendelő kötőszó nélkül. A *holott*-at tartalmazó szerkezetek megítélése ezen szerkezetek esetében is a 'furcsa' és a 'határeset' közötti zónába esett, viszont itt is kimutatható volt a preferencia az ellentétes mellérendelő kötőszót tartalmazó szerkezetek irányában.

(vi) A mintázatok alapján a *noha* hasonlít a leginkább a *bár*-hoz, és a *holott* az, ami a három kifejezés közül a leginkább másként viselkedik.

(vii) Az emberek saját bevallásuk alapján ezeket a kifejezéseket inkább írásban tudják elképzelni, mint beszédben, általában a formális nyelvhasználathoz tartozónak tartják őket (ami vélhetően annak tulajdonítható, hogy ezekkel a kifejezésekkel többnyire az írott sajtóban

¹⁴ Erre a kérdésre még vissza fogok térni a fejezet végén található 20. ábra kapcsán.

találkozhatnak), és a legkevésbé a *jöllehet*-et használják mind szóban, mind írásban (mely kifejezésnek a „legkevésbé kedvelt” státuszát az MNSz2-ben végzett adatgyűjtésem is igazolta: egyértelműen erre a kifejezésre volt a legkevésbé találat a korpuszban).

Vizsgáljuk meg részletesen, hogy milyen adalékkal is szolgálnak mindezek a *noha*, a *holott* és a *jöllehet* besorolását illetően.

Mindhárom kifejezés alárendelő kötőszói státusza mellett szól az (i) és a (ii): az, hogy a *noha*, a *holott* és a *jöllehet* is megjelenhet mondat élén az általuk bevezetett tagmondatokkal együtt, valamint hogy egy ilyen összetett mondatban szereplő antecedens követheti a vele koreferens névmást, egyértelműen az alárendelő mondatok sajátjai, ezek a tulajdonságok a mellérendelő mondatokra nem érvényesek.

A (iv) és az (v) pont azonban komoly érv a vizsgált kifejezések alárendelő kötőszói státusza ellen. Egyrészt alárendelő kötőszó nem fordulhat elő máshol, csak tagmondatok esetében; erre utal az is, hogy *hoggy*-gyal ilyen jelzős szerkezetet még konstruálni sem tudtam (26b). Másrészt az, hogy a *noha*, a *holott* és a *jöllehet* egyaránt előfordulhatnak egy szerkezetben a *de* mellérendelő kötőszóval úgy, hogy ugyanazon tagmondatok között teremtenek kapcsolatot, mint a *de*, alárendelés esetén egyszerűen elképzelhetetlen, ahogyan azt a (26a)-ban látható szósor agrammatikussága is mutatja.

- (26) a. ***Hogy** Sári megmondja a jó irányt, és/de/vagy/pedig/tehát Bálint ígért neki egy csokit.
b. *az okos, **hoggy** [...] professzor

Ez az együttes előfordulás azonban a *holott* esetében nem mutatható ki annyira egyértelműen, mint a másik két kifejezésnél, mert míg az MNSz2-ben több mint 500 találat volt ilyen szerkezetekre, addig a kérdőíves vizsgálat alapján az anyanyelvi beszélők nem egyértelműen fogadják el ezeket a konstrukciókat. Ez alapján a *holott* kifejezést tartalmazó szerkezetek kevésbé tűnnek mellérendelőnek, mint a *noha*-t vagy a *jöllehet*-et tartalmazó szósorok. Ebből a nézőpontból még érdekesebb az, hogy Bánréti (1983) pedig éppen, hogy az alárendelői jellegét vitatta ennek az elemnek azt állítva, hogy a *holott* nem fordulhat elő mondat élén, mely megfigyelését azonban sem a korpuszból nyert nagyszámú találat, sem pedig az anyanyelvi beszélők véleménye nem támasztja alá. A jelzői szerkezetben való felbukkanás lehetősége, valamint a *de* opcionális megjelenése, legalábbis a *noha*-t, illetve a *jöllehet*-et tartalmazó szósorokban, tehát a szóban forgó szerkezetek mellérendelő volta mellett érv. Kérdés azonban, hogy maguknak a megengedő kifejezéseknek mi ezen belül a státusza. Ha kötőszók, akkor amennyiben a két tagmondat vagy két jelző között jelennek meg, ott önállóan fordulnak elő, ha azonban az első tag(mondat)ban bukkannak fel, és társulnak a klasszikus

ellentétes mellérendelő kötőszókkal (főleg a *de*-vel), akkor páros kötőszóként lehetne rájuk tekinteni a *nemcsak...hanem* pároshoz hasonlóan.

A (iii) pont a vizsgált kifejezések *bár*-ral való összevetésében különösen érdekes. Míg a *bár* Virág (2023) kutatása alapján egyértelműen megjelenhet az első tagmondat különböző pozícióiban, felvetve ezáltal annak lehetőségét, hogy az esetében nem kötőszóval, hanem diskurzusjelölővel állunk szemben, addig a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* esetében nincs meg ugyanez a „rugalmasság”: ezek a kifejezések legfeljebb az első tagmondat topikja mögött tudnak még felbukkanni, de ebben a pozícióban is szignifikánsan rosszabb a megítélésük, mint a tagmondat élén, különösen a *holott* esetében. Ami ezen kifejezések potenciális megjelenését illeti topik után, az egyáltalán nem jellemző az alárendelő kötőszókra (27a), míg a mellérendelőkre részlegesen, amennyiben bizonyos mellérendelő kötőszók tipikusan megjelenhetnek topik után, de azzal a kitételrel, hogy a megengedő elemekkel ellentétben az (egyértelműen) mellérendelő kötőszók esetében ez a topik a második tagmondatban helyezkedik el (27b), nem pedig az elsőben (27c-c’), továbbá azok a szósorok, melyek az általam vizsgált kifejezéseket ebben a második tagmondat topikja utáni helyzetben tartalmazták, a legjobb esetben is csak a ’határeset’ megítélést érték el (lásd a 11. ábrát a 4.2.2. alfejezetben).

- (27) a. *Sári hogy megmondja a jó irányt, Bálint ígért neki egy csokit.
b. Sári kedveli Petit, Dóri pedig/viszont szereti Tibit.
c. *Sári pedig/viszont kedveli Petit, Dóri szereti Tibit.
c’. *Dóri pedig/viszont szereti Tibit, Sári kedveli Petit.

Ezen három kifejezés esetében nem találtam továbbá olyan szerkezetet, amikor egy nem tagmondat éli pozíció preferált lenne a tagmondat élivel szemben: a *bár* esetében jól működő, felszólító módú ígét közvetlenül követő pozíció az általam vizsgált kifejezések esetében láthatóan nem áll rendelkezésre.

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* esetében a generatív nyelvészetben alkalmazott formán alapuló tesztek nem tudnak egyértelmű eredményt produkálni, és esetükben nem nagyon lehet mást mondani, mint amit a kognitív nyelvészek tesznek, vagyis hogy ezek a kifejezések egyfajta átmeneti jelleggel rendelkeznek az alá- és a mellérendelő szerkezetek között. A *noha*, a *holott* és a *jóllehet* tehát nem sorolhatóak be egyértelműen sem az alárendelő, sem a mellérendelő kötőszók közé, viszont az, hogy esetükben egyértelműen preferált a tagmondat éli, illetve a két tagmondat közötti helyzet, kötőszói mivoltukat erősíti. Esetleg az is felvethető, hogy ezek az elemek mégsem kötőszók, hanem diskurzusjelölők, és azért opcionális mellettük a *de*, mert az általuk hozzáadott pragmatikai

tartalom ugyanúgy egyfajta ellentétesség, mint az ellentétes mellérendelő kötőszók esetében. Ha így áll a helyzet, akkor viszont furcsa, hogy csak tagmondat élén bukkanhatnak fel (legalábbis ez az erősen preferált helyzetük); a szintén megengedő *bár* ugyanis viszonylag szabadon betehető szinte bárhová, és akár az első tagmondatnak a végén is megjelenhet (lásd Virág (2023)). Esetleg arról lehet szó, hogy a *noha* és a *jóllehet* is megindultak ugyanazon a diskurzusjelölővé váláshoz vezető úton, melyen a *bár*, csak ezek még nem tartanak olyan messze ebben a folyamatban, mint az.¹⁵ A *holott* Bánréti (1983) megfigyeléseivel összhangban egyértelműen másként viselkedik, mint a másik két általam vizsgált megengedő kifejezés (bár az általam kapott adatok alapján kicsit másként máshogy, mint ahogy azt Bánréti állítja): a diskurzusjelölővé válási folyamatban talán ez jutott a legkevésbé messze (de vö. Kugler (2017b)).

Az anaforikus viszonyok tesztje még egy érdekes adalékkal szolgál ezen kifejezések kettős természetére vonatkozóan. Elvégeztem egy olyan kismintás vizsgálatot,¹⁶ melyben azt teszteltem, hogy milyen az alárendelésre jellemző koreferens olvasat elfogadhatósága Bánréti (1983: 7) (8) példasorban szereplő, a (28)-ban megismételt és kiegészített, mondatait felhasználva akkor, ha a két tagmondat között nincs expliciten megjelenő mellérendelő kötőszó, és milyen a szósorok megítélése akkor, ha van.

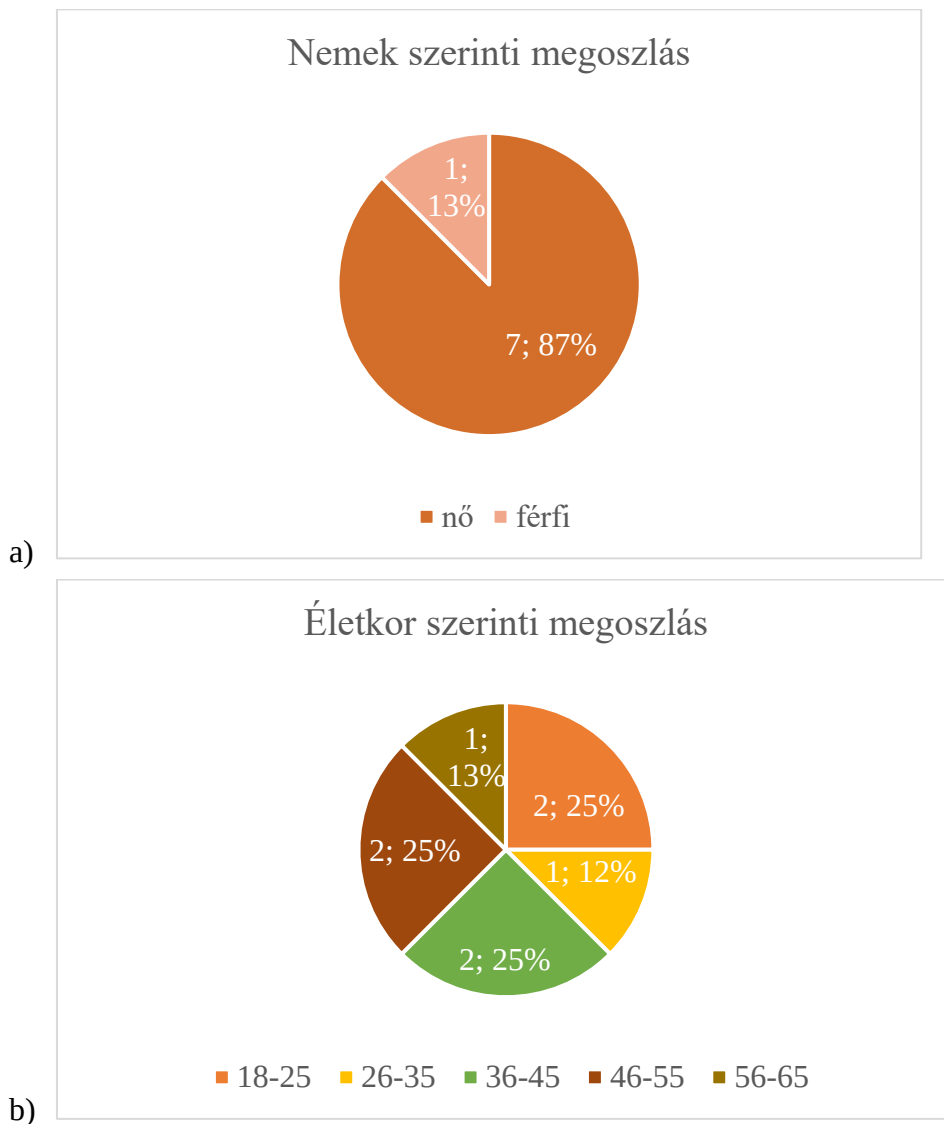
- (28) a. ***Bár/Noha/Holott/Jóllehet*** alaposan megtanulta prop a leckét, Péternek $_p$ nem jutott eszébe semmi az órán. (Bánréti (1983: 7) alapján)
 b. ***Bár/Noha/Holott/Jóllehet*** alaposan megtanulta prop a leckét, ***de/azonban/viszont*** Péternek $_p$ nem jutott eszébe semmi az órán.

Ezt a rövid, filler mondatokat nem tartalmazó kérdőívet 2024. június 21-én küldtem ki nyelvészeknek, illetve a generatív nyelvészetben járatos (vagyis a koreferens olvasat fogalmát ismerő) diákoknak. Nem nyelvészeket ezúttal nem kérdeztem meg, mert tartottam tőle, hogy nyelvészetben való jártasság nélkül nem értenék meg pontosan, mi is a kérdés lényege. A kérdőívet 8 fő töltötte ki, 7 nő és 1 férfi, akiknek az életkora lefedte a 18-65 év közötti teljes sávot.

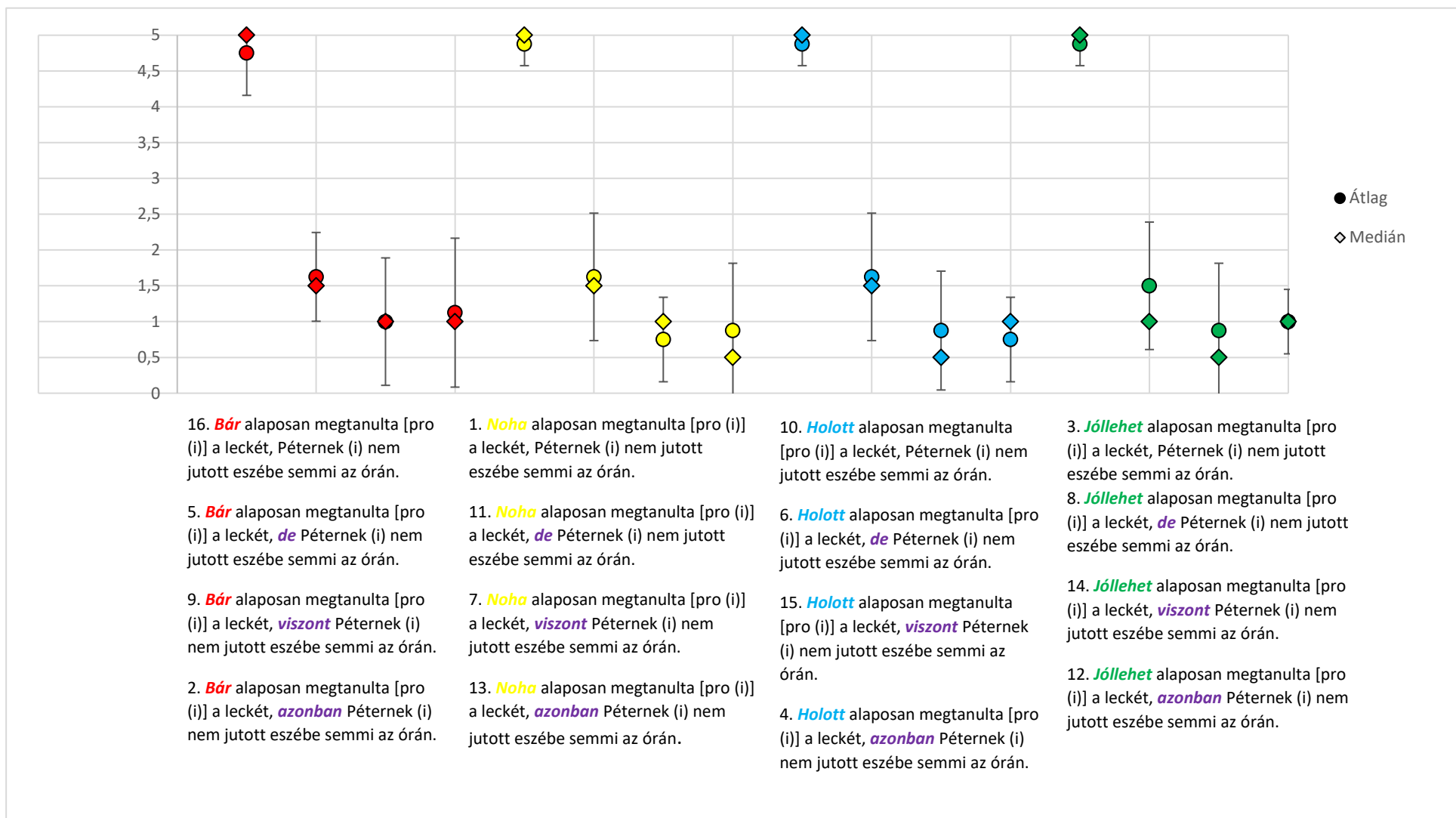
¹⁵ Arról, hogy egy elem miként válhat határozószóból megengedő kötőszóvá, illetve ebből hogyan jöhet létre a diskurzusjelölői funkciója, lásd Velcsóvné (1982: 153–154), Schirm (2011:26–32), valamint Virág (2023) munkáját.

¹⁶ Ez a kérdőív is megtekinthető a dolgozat végi Mellékletekben lévő linkre kattintva.

(29) A negyedik kérdőív kitöltőinek alapadatai

Amint azt az alábbi 20. ábra mutatja, a koreferens olvasat lehetősége csak akkor áll rendelkezésre, ha nincs explicit mellérendelő kötőszó a két tagmondat között. Természetesen az egyes szósorok gyengébb elfogadhatósága mögött nemcsak az áll(hat), hogy a koreferens olvasat mennyire lehetséges az esetükben, hanem hogy az adott mellérendelő kötőszóval egyáltalán mennyire fogadható el az adott konstrukció. Az azonban nyilvánvaló, hogy explicit mellérendelő szerkezet esetében (Bánréti (1983) állításával összhangban) nem lehetséges koreferens olvasatot társítani ezekhez a szerkezetekhez.

20. ábra: Az alárendelésre jellemző koreferens olvasat elfogadhatósága

6. Konklúzió és továbblépés lehetőségei

Lezárásként összegezni szeretném kutatásom eredményeit.

Dolgozatom elején egy szakirodalmi áttekintéssel próbáltam jobban megismerni és megismertetni az általam vizsgált *noha*, *holott* és *jóllehet* múltbéli és jelenlegi státuszát. Itt legfőbb segítségemnek A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (1970) bizonyult, mely felfedte előttem, milyen jelentésváltozásokon ment keresztül a három vizsgált kifejezés. Klemm (1928) már megengedő kötőszókként hivatkozott rájuk, mely arra utal, hogy ezen besorolásuk kifejezetten messzire nyúlhat vissza. Ezt igazolják a (2-3) példaszorok, melyek többek között Klemmtől (1928) és az MTSZ-ből származnak. Napjainkban továbbra is megengedő kifejezéseként tartjuk számon őket, azonban megítélésük rettenetesen variábilis, sem a generatív, sem a hagyományos mondatban jártas kutatók nem tudtak dűlőre jutni velük kapcsolatban.

Ezek után bemutattam néhány olyan elképzelést is, melyek próbálták be kategorizálni a kifejezéseket, és amelyek igyekeztek magyarázattal szolgálni a viselkedésükre. Végül korpuszvizsgálatokkal, illetve kérdőíves módszerrel vizsgáltam meg a *noha*, *holott*, *jóllehet* kifejezéseket különböző környezetekben, a kapott adatokat azután statisztikailag is kielemeztem.

A kutatás jelenlegi eredményei alapján a kifejezések következő tulajdonságai állapíthatók meg: a *holott* a kérdőívekre válaszolók számára olyan helyzetekben is elfogadhatónak bizonyult, melyekben a szakirodalom alapján nem állhatna. Ez a kifejezés egy képzeletbeli határvonalon áll, mely elválasztja egymástól a mellérendelő és az alárendelő kötőszavakat, ugyanis mindkettő típus olyan szignifikáns tulajdonságaival rendelkezik, melyek megnehezítik a pontos döntést vele kapcsolatban. Összegezve, a korpuszadatok és a kérdőív alapján bebizonyosodott, hogy Bánréti (1983) megállapításának megfelelően a *holott* valóban másként viselkedik, mint a *bár*, a *noha* és a *jóllehet*, de nem azért, mert ez a kifejezés ne jelenhetne meg mondat élén.

A *noha* és a *jóllehet* esetében olyan szerkezetet nem találtam, ahol preferált volna ezeket nem mondat élére tenni (szemben a *bár*-ral, amelynek az esetében van olyan szerkezet, ahol kifejezetten preferált is a nem tagmondat éli helyzet, lásd például a (20) példaszort a 4.2.3. alfejezetben), viszont elő-előfordulnak ilyen adatok a korpuszban, és az emberek is nagyjából elfogadhatónak ítélték őket (legalábbis az első tagmondat topikja mögött), míg a *holott* úgy tűnik, csak tagmondat élén állhat, ha ebbe a mondatéli pozíció is beletartozik (Bánréti (1983) megállapításával szemben). Vagyis a *holott* ebből a szempontból egyértelműen más, mint a

másik két vizsgált kifejezés, vagy mint a *bár*, és a másik vizsgált aspektusból is ez a kifejezés volt az, amelyet legkevésbé tartottak elfogadhatónak a kérdőív kitöltői: ezt fogadták el a legkevésbé a mellérendelő kötőszókkal együtt.

A *noha*, *holott*, *jóllehet* hármából a *noha* hasonlít a leginkább a *bár*-ra, jóllehet erről a kifejezésről sem lehet teljességgel elmondani azt, hogy ekvivalens lenne vele.

Virág (2023) kutatása a *bár*-t diskurzusjelölő partikulaként határozta meg, így hasonló teszteket végeztem, mint ő, azonban ezek nem minden esetben hozták a várt eredményt. Az általam vizsgált kifejezések egyike sem bizonyult teljes mértékig ebbe a kategóriába sorolhatónak, a *holott* kapcsán azért mindenképpen reflektálnék Kugler (2017b) megállapítására, miszerint ez a kifejezés, bár ritkán, de előfordulhat tagmondat élén is; ilyenkor azonban nem megengedő kötőszóként tekintünk rá, hanem diskurzusjelölő kifejezésként.

A mellérendelő kötőszós vizsgálat alapján megállapítható, hogy a *de* a megkérdezettek szerint is egészen elfogadhatónak bizonyul a megengedő kifejezések mellett állva, ámde a *viszont* és az *azonban* kissé máshogy viselkedik, mint szinonim társuk, amely tény újabb megvizsgálandó kérdéseket vethet fel, mely akár egy jövőbeli kutatás témájává is válhat.

További továbblépési lehetőségnek tekintek egy nyelvtörténeti szempontú vizsgálatot, mivel ezen kifejezések régebbi szövegekben történő vizsgálata esetleg utat mutathat ahhoz, hogy megértsük ezen a *noha*, a *holott* és a *jóllehet* mai viselkedését.

Irodalomjegyzék

- ALBERTI GÁBOR – LACZKÓ TIBOR (szerk.) (2018): *Syntax of Hungarian. Nouns and Noun Phrases*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- B. LŐRINCZY ÉVA (1956) Megengedő szerkezeteink helye a határozók és a határozói mellékmondatok rendszerében. *Nyelvtudományi közlemények*. Budapest.
- BÁNRÉTI ZOLTÁN (1983): *A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BERRÁR JOLÁN (1956): A magyar megengedő mondatok kialakulása. *Magyar Nyelv* 52: 26–35.
- HALM TAMÁS (2023): Az *akár*- és a *bár*- névmási paradigmák diakrón szemantikája. In: Cser András és Nemesi Attila László (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia*. Budapest: PPKE BTK, 155–180.
- HORVÁTH ZSÓFIA (2021): Alá- vagy mellérendelés? – a megengedő mondatok szintaxisáról, OTDK-dolgozat. Budapest: ELTE BTK.
- KAUFMANN, MAGDALENA (2012) Interpreting imperatives (Studies in Linguistics and
- KENESEI ISTVÁN (1992): Az alárendelt mondatok szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 529–714.
- KLEMM ANTAL (1928): Magyar történeti mondattan. In: Melich János, Gombocz Zoltán, Németh Gyula (szerk.): *A magyar nyelvtudomány kézikönyve*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 610–615.
- KUGLER NÓRA (2017a): A mondattan általános kérdései. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar Grammatika*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 371–396.
- KUGLER NÓRA (2017b): Az összetett mondat. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó, 806–895.
- MNSZ2: ORAVECZ CSABA – VÁRADI TAMÁS – SASS BÁLINT (2014): The Hungarian Gigaword Corpus. In: *Proceeding of LREC 2014*.
- MTSZ: SASS BÁLINT (2017): Keresés korpuszban: a kibővített Magyar Történeti Szövegtár új keresőfelülete. In: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei*. Szeged: SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, 267–277.
- NICOARA ANITA (2006): Mondattípusok keveredése a középmagyar korban. *Nyelvtudomány* 2: 133–148. Philosophy (SLAP) 88). Dordrecht: Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-94007-2269-9>.
- SCHIRM ANITA (2011): A diskurzusjelölők funkciói: a *hát*, az *-e* és a *vajon* elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján. Doktori disszertáció. Szeged: SZTE BTK.
- SIMONYI ZSIGMOND (1881–1883): *A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete I–III*. Magyar Tud. Akadémia, Budapest.
- TESz: Benkő Loránd (főszerk.) (1970): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. H-Ó. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- VELCSOV MÁRTONNÉ (1982): Módosítószók és kötőszók történeti összefüggései. *Néprajz és Nyelvtudomány* 26: 143–160.
- VIRÁG ANNA (2023): Kötőszónak látszik bár, de vannak ellenérvek. A *bár* újszerű megközelítése. OTDK-dolgozat. Pécs: PTE BTK.

Mellékletek

Kérdőívek:

https://drive.google.com/drive/folders/1Htb_XHLss729a3Nf4edDXsfQaTq8iQ4Y?usp=sharing